




Perspectief

Dertig jaar Louis Bolk Instituut – Voeding en gezondheid – Koeien met hoorns –
Ondersteunen bd-vakmanschap met intervisie – Het wezen van water

2005 juni juli N°3

Dynamisch

Nieuws en informatie over  biologisch-dynamische landbouw en voeding



DYNAMISCH PERSPECTIEF (nr. 3 zomer 2005)

Tweemaandelijks uitgave voor leden van de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging)
ISSN 1389-7438

BD-Vereniging en advertentie-acquisitie:
Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding
Diederichslaan 25
Postbus 236, 3970 AE Driebergen
e-mail: info@demeter-bd.nl
internet: www.demeter-bd.nl
tel: 0343-531740, fax: 0343-516943

Redactie:
Bruno van der Dussen, Ruud Hendriks,
Jola Meijer, Martine Wensink

Vaste medewerkers:
Bernard Asselbergs, Jan Diek van Mansvelt,
Jan Saal

Sluitingsdatum kopij:
Aanleveren kopij voor het najaarsnummer tot
1 augustus 2005. Bij voorkeur van te voren
telefonisch overleg, tel. 075-6873159
Kopij op diskette (minimaal Word 97) of via
e-mail: info@demeter-bd.nl

Vormgeving:
Fingerprint Driebergen, Gerda Peters
Pre-press en druk: Drukkerij Kerkebosch Zeist
Gedrukt op Reviva, 50% recycled, chloorvrij
foto omslag: Leon Veltman

De BD-Vereniging is houdster van het merk
DEMETER

Copyright
Tegen overname van artikelen bestaat in
principe geen bezwaar, mits hier van tevoren
toestemming voor is verleend en duidelijk de
uitgave wordt vermeld



BD-Vereniging zoekt nieuwe coördinator

De Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding zoekt een nieuwe coördinator vereni-gingszaken per 1 september. De coördinator heeft daadkracht en vindt inspiratie in de bd-landbouw. De coördinator ontwikkelt graag activiteiten met de leden van de vereniging en voert die activiteiten ook uit.

Meer informatie en een functieomschrijving op
www.demeter-bd.nl



Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

Louis Bolk Instituut 30 jaar



*Het Louis Bolk Instituut
gaat en staat voor de
kwaliteit van het leven 3*

Koeien met hoorns



*Een koe kan alleen
koe zijn als ze hoorns
mag dragen 12*

Ondersteunen bd-vakmanschap door interview



*Ontwikkelen van jezelf door
je werk hoort bij biologisch-
dynamisch werken 9*



I N H O U D

Dertig jaar Louis Bolk Instituut	3
Verslag Jaarvergadering	8
Intervisie	9
Demeter-normen in de praktijk: Voorjaar, dus de wei in!	12
Mansholts schaduw versus Mansvelts opheldering	15
Landbouw en voeding	16
Voeding en gezondheid	18
Waarom vinden we lekker eten lekker?	22
Beter denken over ziek, de zorg in de rui	24
Bijen	27
Koeien met hoorns	28
Klank en plant	32
Het Wezen van het Water	34
Van Praktijk naar Wetenschap	37
Perspectief	39
Agenda	44
BD-Info	47

Dertig jaar Louis Bolk Instituut

Onderzoek van het levende geheel

Jan Diek van Mansvelt

Achter op het landgoed 'De Reehorst', verscholen achter eeuwenoude beukenlanen, ligt het Louis Bolk Instituut: een fors geelgroen containergebouw met een sofisch afdakje boven de ingang. Er is veel veranderd sinds de oprichting van het 'LBI' door Jan Diek van Mansvelt en Ferdie Amons. Ferdie Amons begon daar in 1975, in een verbouwde garage met zijn bloedkristallisaties. Jan Diek van Mansvelt was jarenlang bestuurslid. In die tijd werkten er twee mensen in deeltijd, nu zijn er ruim veertig medewerkers. In de bakstenen chauffeurswoning, aan het eind van

www.21Minuten.nl

"Het Louis Bolk Instituut gaat en staat voor de kwaliteit van het leven," zo vat algemeen directeur Koen van der Drift de missie van het LBI samen. Hij verwijst naar het recente www.21Minuten.nl rapport van McKinsey&Company waaruit blijkt dat de Nederlandse samen-

de hobbelige ingang van het landgoed, is de sectie 'Mens' gevestigd. De voormalige garage herbergt nog steeds het kristallisatielaboratorium. Na decennia van bloedonderzoek voor de huisartsen wordt daar nu vooral voedingsonderzoek verricht. In de houten barak naast de oude kruidentuin, tussen de garage en de containerbouw, bevindt zich onder meer het laboratorium voor bodemonderzoek. De LBI gebouwen zijn van elkaar gescheiden door imposante beuken.

leving volgens de meeste mensen meer solidair en bescheiden en minder materialistisch en behoudend moet worden. Een meerderheid van de bevolking verkiest een lagere druk op het milieu boven hogere welvaartsgroei. En dat is nu precies waaraan Van der Drift en zijn staf werken.



Foto: Anna de Weerd

Driebergen-
Rijsenburg



Op het EkoCongres kon het Louis Bolk Instituut het bewijs leveren: borstvoeding van biologisch etende moeders is gezonder. (Foto: LBI)

Telkens weer gaat het LBI met cliënten in gesprek: "Kwaliteit verwijst naar een doel, naar een kernwaarde. Samen met de betrokkenen gaan we na waarvóór het betreffende product goed moet zijn. Dát is kwaliteit in context, of anders gezegd: dat is holistische kwaliteit."

Het Louis Bolk Instituut werd dertig jaar geleden opgericht om nieuwe onderzoeksmethoden te ontwikkelen, geschikt om de wereld van de levensverschijnselen zodanig te bestuderen dat je niet eerst alles dood hoeft te maken - zoals bij gangbaar chemisch en fysisch onderzoek gebeurt. Ferdie Amons zette het Nederlandse centrum voor bloedkristallisatie op. Spoedig volgde kwaliteitsonderzoek aan

Het Louis Bolk Instituut gaat en staat voor de kwaliteit van het leven

landbouwgronden en voedingsproducten uit de veeteelt, fruitteelt en groenteteelt. In de jaren negentig kwamen daar plantenveredeling en menselijke voeding bij.

Na eerst vooral op schenkgeld gedraaid te hebben - met Amons als winstmakende uitzondering - wist het LBI allengs meer en meer betaalde opdrachten uit de samenleving te krijgen. Eerst nog vooral uit het bd-circuit, later steeds meer uit de 'gangbare' wereld. De opkomst van Biologica (het Platform Biologische Landbouw) was een sterke stimulans. Heel wat onderzoekstrategieën en organisatievormen zijn in die dertig jaren beproefd. Al met al bleef de groei er in, en na de laatste reorganisatie staat het LBI als een huis.

Gelijkwaardige partners

Er zijn drie secties. In de sectie 'Bodem en Plant', onder leiding van Chris Koopmans, werkt men ondermeer aan bodem en bemesting, plantenteelt en plattelandsontwikkeling. Jan de Wit en zijn mensen werken in de sectie 'Dier' onder andere aan melkkwaliteit, de teelt van voedergewassen en de gezondheid en het welzijn van landbouwhuisdieren. En Erik Baars geeft in de sectie 'Mens' leiding aan onderzoek naar bijvoorbeeld individualisatie in de gezondheidszorg, zelfregulatie en complementaire vormen van gezondheidszorg.

"Nu heeft het LBI een positie bereikt waarin we voor de vooruitstrevende ondernemers in Nederland interessante gesprekspartners zijn geworden," stelt Van der Drift. Dat geldt voor alle drie de secties. Vroeger kwam het LBI soms wat belerend over; de huidige klantgerichte en holistische benadering moest nog helemaal ontwikkeld worden. Maar tegelijkertijd staan tegenwoordig veel organisaties meer dan vroeger open voor holistisch denken. Daarom kan het LBI nu meer van buiten, met de klant mee, naar binnen kijken. De vraag wordt dan: wat wil de universiteit, wat wil het instituut, wat wil het bedrijf met onze hulp bereiken of oplossen? Van der Drift: "We zijn nu in wijde kringen van de samenleving gelijkwaardige onderzoekspartners geworden."

Als opdrachtgevers het LBI vragen "hoe kom je daar nou op", kunnen

ze dan iets vertellen over hun antroposofische inspiratiebron? "Nou ja - voor een groot deel kunnen we dat zeker. Maar dan wel in aangepaste termen, zodat wij met onze inzichten goed aansluiten bij hun eigen kennis en ervaring. Als ik daar specifiek naar vraag legt Van der Drift uit dat ze de omgang van boeren met de puur spirituele dimensie van ons bestaan, zoals je dat tegenkomt bij helderzienden of mensen die energie velden aansturen, nog niet direct in hun onderzoek kunnen betrekken. Ze doen dat wel in zover ze naast veel regulier meet-, weeg- en telwerk, waar mogelijk ook holistische meetmethoden inzetten. Dat is dan voor zover die methoden voldoende deelbaar zijn gebleken met andere onderzoekers en opdrachtgevers.

Zo blijft de holistische benadering zonder meer een centrale inspiratiebron voor de LBI aanpak.

Dat geldt bijvoorbeeld voor de antroposofische geneeskunde; het bewustzijn van de interactie van lichaam, ziel en geest levert de onderzoekers steeds weer de inspiratie voor een integrale aanpak van de problemen. Het voorkomt dat ze deeloplossingen zoeken die weer nieuwe problemen opleveren.

Van der Drift: "De mate waarin we integraal en holistisch bezig kunnen zijn, hangt vooral af van de opdrachtgever. We kunnen natuurlijk niet verder gaan dan hij toestaat - en als dat niet strookt met onze kernwaarden kunnen we de opdracht weigeren. Maar we zien het wel als uitdaging de opdrachtgever mee te nemen in ons streven om grenzen telkens weer iets verder te leggen: meer te leren zien en te laten zien dan andere onderzoekers".

Actief gezond

Op de zolder van de voormalige chauffeurswoning, in een klein, vol kamertje, verduidelijkt Erik Baars het doel van zijn sectie 'Mens': "Het gaat ons primair om dat wat wij 'actief gezondheid bevorderen' noemen." Dat is dus iets heel anders dan het streven naar de afwezigheid van ziekten. Gezondheid bevorderen betekent voor het LBI dat een mens over een positieve kracht beschikt, namelijk onder meer de kracht om tegenslagen zoals stresssituaties, ziektedruk, vermoeidheid en irritatie goed te kunnen verwerken. Ziekte is dan een uitdaging, een tijdelijke toestand waaruit je 'beter' tevoorschijn komt dan je er in ging.

Ook de filosofische onderbouwing hiervan komt onder meer uit de antroposofie. "We ontdekken in ons werk steeds meer dat denken, voelen en willen alle drie waarnemingsorganen zijn: alles wat we denken, voelen en doen vertelt ons iets over de manieren waarop we als individuen in de wereld staan. Elk op zich en tegelijk allemaal samen. We zijn deel en geheel, net als onze organen deel en geheel zijn binnen in ons."

Meer dan de andere secties besteedt deze sectie aandacht aan haar onderwijspoot. Er zijn bijvoorbeeld Engelstalige boeken geschreven over de fenomenologie van biochemie, embryologie, fysiologie en anatomie, voor geneeskunde studenten, artsen en andere belangstellenden. Boeken over immunologie en farmacologie zijn in voorbereiding. Daarnaast verzorgt men cursussen, zoals 'Complementaire zienswijzen in de gezondheidszorg' als keuzevak voor geneeskunde



*Koen van der Drift
(directeur LBI)*



*Erik Baars
(sectieleider 'Mens')*



*Jan de Wit
(sectieleider "Dier")*



*Chris Koopmans
(sectieleider 'Bodem en Plant')*

studenten, 'Antroposofische diagnostiek, therapiekeuze en communicatie' en 'Oordeelsvorming en casuïstische methoden', beide voor werkers in de gezondheidszorg. Deze laatste twee zijn onder meer gebaseerd op de Goetheanistische fenomenologie, tegenwoordig onder de noemer patroonherkenning.

De benadering die Baars en zijn staf de afgelopen jaren ontwikkeld hebben, blijkt praktisch toepasbaar. "Een recent succes is ons hooikoortsonderzoek, deels gefinancierd door Weleda. We hebben de afgelopen jaren enkele vooronderzoekjes gedaan, waaruit bleek dat er meetbare effecten van de Weleda-medicijnen waren. Nu willen we eerst bij twee kleine groepen patiënten vergelijken hoe hun immuunsysteem reageert als ze Gen-cydo gebruiken of een gewoon anti-histamine preparaat. We gaan dat samen doen met onderzoekers van Wageningen Universiteit." Er zit verder een grote epidemiologische studie in de pijplijn, waarin ook het effect van biologisch voedsel op het gezondheidsbevorderende vermogen van proefpersonen wordt onderzocht.

Oog voor de koe

In de sectie 'Dier' is het streven volgens sectieleider Jan de Wit om: "de prestaties van de hele keten in beeld te brengen en te verbeteren. Dit is een holistische benadering, met het verhelderen van kernwaarden als doelstelling."

In de komende jaren wil De Wit er samen met zijn team aan werken om de biologische veehouderij naar de samenleving toe duidelijker te profileren. Ze willen precies kunnen aangeven hoe de aandacht voor een goede bemesting, vruchtwisseling en veehouderij, met respect voor de integriteit voor plant, dier en mens, zich vertaalt in gezonde dieren en van daaruit weer in gezond vlees en melk.

In de veestapel van biologische boeren moeten er dieren komen die zichzelf niet te veel in kilo's vlees of liters melk 'weggeven'. Nu zijn de dieren vaak geselecteerd op iets dat je een ziekmakende 'geefdrijf' zou kunnen noemen. Van jongsaf aan specialiseren ze zich noodge-



Het project 'Kalveren bij de koe' spreekt tot de verbeelding: een goed voorbeeld van denken in samenhangen. (Foto: LBI)

dwongen op hard groeien of op veel melk geven – en daardoor raken ze uit balans. Dan moeten ze door de boeren met kunst en vliegwerk, in de vorm van krachtvoer en medicijnen, op de been gehouden worden. Ze leven dan ook niet lang – een jaar of vier, vijf in plaats van een jaar of acht tot tien – en de doorstroom in de kudde is erg hoog. Datzelfde fenomeen zie je bij de varkens- en kippenhouderij nog veel sterker. Wat kippen betreft: daar is het LBI nu actief door onderzoek naar het houden van kippen met hele snavels. De komende jaren wordt, samen met Wageningen, ook de voedingskwaliteit van bio-kippen vergeleken met die van batterijkippen. Zoiets zouden ze

ook graag voor varkens doen. "Maar op dit moment hebben we daar nog geen echte voet tussen de deur en het merendeel van de biologische varkenshouderij is ook sterk gespecialiseerd en gericht op vragen die daaruit voortkomen" zegt Jan. Dat er toch enkele varkenshouders in slagen het Demeter keurmerk te verkrijgen, en dus echt bd-boeren te zijn, wekt des te meer ontzag voor die boeren. Uiteindelijk bepaalt de consument of zij zo bezig kunnen blijven: kopen wij hun vlees of niet?

Als karakteristiek voor de LBI-aanpak ziet De Wit de belangrijke rol van directe waarneming in het veld. Het gaat er om oog, neus en oor te ontwikkelen voor de koe in de stal en in de weide, voor de kip buiten, in het veld en in de ren. "Door die waarnemingen vervolgens aan te vullen met metingen en tellingen kunnen we die resultaten delen met collegae van andere onderzoeksinstellingen. Het bewust werken aan de ontwikkeling van zo'n klinische blik hoort bij de unieke aanpak van ons instituut."

Een geheel

Bodem en Plant is het terrein van Chris Koopmans. "Als de boer zijn grond vruchtbaarder wil maken in plaats van haar, zoals gangbare boeren doen, uit te putten, dan moet hij de hele vruchtwisseling, inclusief de bemesting, onkruidbestrijding en grondbewerkingen, als

Voor de ontwikkeling van nog niet algemeen geaccepteerde onderzoeksmethoden is schenkgeld nog altijd onontbeerlijk

één systeem, als een geheel leren zien," stelt Koopmans.

"Ik weet nog dat ik mezelf totaal voor gek verklaarde," vertelt hij, "toen ik voor het eerst met medestudenten en de prof rond zo'n bodemkuil stond. Wat moet ik dáár nu aan zien, gierde het door mijn hoofd." Tegenwoordig is hij degene die verbaasde boeren, verzameld rond kuilen die hij in de akkerbodem graaft, wijst op wormgaten, bewortelingspatronen, bodemkleurschakeringen en hoekige of ronde bodemstructuren.

Zijn sectie werkt overigens niet alleen met boeren, maar ook met industriële ondernemers. Zo loopt er een groot project met vooruitstrevende akkerbouwers die voor een grote brouwer biergerst verbouwen. Die brouwer heeft eerst de hele watervoorziening van zijn brouwerij duurzaam gemaakt, en vond vervolgens dat nu de bodem aan de beurt was. "Ik zie het als veelbelovende trend dat productverwerkers duurzaamheidseisen aan hun leveranciers stellen, zoals hier de brouwer aan de boeren. Die brouwer is zelfs zó consequent dat hij zich wil inzetten voor het project 'Vrienden in de vruchtwisseling'. Hij heeft namelijk begrepen dat gerst in de duurzame landbouw niet 'op zich' bestaat: gerst staat altijd in een vruchtwisseling, bijvoorbeeld met uien, aardappels, suikerbieten en groenbemesters. Als de boer zijn grond dus duurzaam vruchtbaar wil maken, moet hij de complete vruchtwisseling als een geheel leren zien."

Een ander, ook bijzonder actueel terrein in zijn sectie is dat van de biologische plantenveredeling en zaadteelt, met genetische manipulatie als spraakmakend thema. Daar is Edith Lammerts van Buuren de voortrekker. Koopmans vindt dat genetische manipulatie te snel in een zwart-wit discussie wordt getrokken: je bent er helemaal voor, of helemaal tegen. Een tussenweg schijnt er niet of nauwelijks te zijn." Hij en zijn sectie zien het als een genuanceerd probleem. "Eigenlijk is het net zo arbitrair als met goede en kwade effecten van televisie,"

zegt hij, "of de auto, of computers. Het zijn allemaal technologieën die uit onze huidige samenleving niet meer weg te denken zijn. De kunst is om uit te vinden hoe en waar ze op hun plaats zijn."

Het LBI werkt steeds nauwer samen met allerlei instituten zoals Wageningen Universiteit, het RIVM en de ministeries van Landbouw en Ruimtelijke Ordening. "Wij leggen de nadruk op wat wij systeemdenken noemen," zegt Koopmans. "Die term kennen ze in het bedrijfsleven al jaren. En dat is dus veel beter te begrijpen dan vage termen als levenssamenhangen of zo."

Identiteit

Door de dertig jaren van haar bestaan heen heeft het LBI steeds grotere kringen van belangstellenden weten aan te trekken. In het begin was er de steun van de homeopathische VSM en de antroposofische artsen. Later kwamen daar de bd-boeren en verwerkers bij, en vervolgens die van de Eko landbouw. De laatste jaren zijn daar in toenemende mate de vooruitstrevende vertegenwoordigers uit het gangbare bedrijfsleven bij gekomen. Met die toenemende integratie in de nationale en internationale onderzoeksweld zijn ook zaken als ondernemingsstructuur, medezeggenschap, salariering en de kwaliteit van de presentaties geprofessionaliseerd. Voor de ontwikkeling van nog niet algemeen geaccepteerde onderzoeksmethoden zoals kristallisatiebeelden, stijf- en rondfilterbeelden, is schenkgeld nog altijd onontbeerlijk.

Het LBI is indertijd opgericht vanuit de Stichting voor Fenomenologische Natuurwetenschappen, met als expliciet doel om onderzoeksmethoden te ontwikkelen die het unieke leven van mens en natuur mogelijk maken. Dat de directe waarneming van bodem, gewas, dier en mens in alle afdelingen zo'n duidelijke rol speelt, is dus een groot succes. De aanvulling van die directe waarneming met gangbare analyses dient zowel het eigen begrip van de onderzoekers als de dialoog met wetenschap en samenleving. Trouw blijven aan de eigen identiteit, in open dialoog met anderen: die uitdaging heeft het LBI met succes opgenomen en verwerkelijkt. ■

 **LOUIS BOLK INSTITUUT**

Hoofdstraat 24
3972 LA Driebergen

tel 0343 523860
fax 0343 515611

info@louisbolk.nl
www.louisbolk.nl

Zie ook elders in dit nummer verslag van het LBI-symposium op 13 april jl.

23 april 2005 Jaarvergadering BD-Vereniging

"Een historische dag"

Bruno van der Dussen

Volgens oud-voorzitter Raimond Maris was 23 april een historische dag in verband met het voorstel voor de scheiding tussen BD-Vereniging en Demeter. Uit het aantal aanwezige leden op de jaarvergadering bleek dat echter niet. Slechts 'een handjevol' leden was voor die bijeenkomst naar de Warmonderhof getogen.

Maar het programma behelsde meer dan de scheiding. In vrij rap tempo werden jaarverslag, jaarcijfers 2004 en begroting 2005 behandeld. Overigens wel met enkele kritische kanttekeningen van sommige leden.

Voorts gaf Maria van Boxtel een nadere toelichting op het voorstel doelgroepenbeleid. In het volgend nummer zal hier een nadere uitwerking van worden gepresenteerd.

Met name het voorstel statutenwijziging BD-Vereniging gaf de nodige discussie. Volgens Raimond Maris was het voorstel 'aan de tijd' en kan het een vooruitgang betekenen, maar er kunnen ook ongelukken gebeuren. Veel vragen waren er onder meer over de verhouding met de Stichting Demeter.

's Middags werd de discussie voortgezet. Omdat volgens de algemene opinie meer leden inzicht zouden moeten hebben, werd voorgesteld hierover het volgende besluit te nemen: - "De leden van de BD-Vereniging bijeen op de jaarvergadering op 23 april 2005 op de Warmonderhof, hebben kennisgenomen van de statutenwijziging BD-Vereniging

zoals vermeld in Dynamisch Perspectief, nr.2, blz.13.

- De leden van de BD-Vereniging gaan hiermee akkoord (16 voor, 0 tegen) onder de voorwaarde dat belangstellende leden die dat aangeven de definitieve tekst vooraf voorgelegd zullen krijgen."

Deze tekst werd vervolgens als onderdeel van de notulen goedgekeurd.

Hierna werd de begroting in stemming gebracht, die met algemene stemmen werd aangenomen. Ook het voorstel tot contributieverhoging van € 25,- tot € 35,- werd met algemene stemmen aanvaard.

Tot slot werden enige bestuursmutaties voorgesteld. Inge Schwagermann stelde zich voor als nieuw bestuurslid Verenigingszaken.

Enkele bestuursleden waren reglementair aftredend. Jos Kok werd bedankt voor zijn inzet als penningmeester. Ton Baars kan zijn bestuursfunctie niet verenigen met zijn hoogleraarschap in Duitsland. Fred van Bruxvoort gaat niet mee naar de Stichting Demeter. Het bestuur is in gesprek met Derk Klein Bramel. De vergadering geeft het bestuur mandaat om na een kennismakingsperiode Derk tot het bestuur toe te laten.

Tot grote verrassing van Marja Molenaar werd zij benoemd tot erelid van de BD-Vereniging voor haar jarenlange inzet voor de intervisie. Het resterende middagprogramma werd in kleine kring buiten voortgezet onder een stra-

lend voorjaarszonnetje. Daar werd onder andere uitgebreid door Tineke Bakker beschreven hoe het is om in een Pergolabedrijf (De Oosterwaarde) te werken. ■

Geen coördinator verenigingszaken meer

Sinds 1 april 2005 bestaat er geen dienstverband meer tussen de BD-Vereniging en Merle Koomans van den Dries.

Merle is per 1 februari vorig jaar gestart als coördinator verenigingszaken. Ze had daartoe een contract tot en met 31 maart van dit jaar. Voortzetting van een dienstverband bleek niet vanzelfsprekend. Omdat Merle voor haar aanpak en haar plannen niet de volle steun van het bestuur en de directie kon ervaren heeft ze besloten af te zien van nieuwe afspraken.

Bestuur en directie van de BD-Vereniging hebben begrip voor haar standpunt, ook al doet dit pijn bij alle betrokkenen.

Het bestuur heeft op 5 april jl. in voltallige vergadering besloten om voort te gaan op de ingeslagen weg.

Voor Merle hopen we dat ze haar draad elders weer op kan pakken. De BD-Vereniging bedankt haar voor haar betrokken inzet.

Intervisie

Intervisie (Van Dale: overleg tussen collega's die niet direct samenwerken) is voortgekomen uit de bd-coaching, zoals nu het boerenbezoek weer uit de intervisie is ontstaan. Wat is deze intervisie. Waarom en hoe wordt er in de intervisiegroepen gewerkt? Een gesprek met Joke Bloksma die twee intervisiegroepen begeleidt, en met Tineke van den Berg, een van de deelnemers aan intervisie.

Jola Meijer

Joke Bloksma: "Ongeveer drie jaar geleden ben ik voor de BD-Vereniging als begeleider aan intervisiewerkgroepen gaan meewerken. Het bewust ontwikkelen van jezelf door je werk hoort voor mij nog meer bij het biologisch-dynamisch werken dan het wel of niet gebruiken van de preparaten. Dit 'mens worden aan de landbouw' maakt de moeilijke dingen spannend en interessant. Door de dingen op een andere manier te beschouwen vind je de meest creatieve oplossingen.

Zelf begeleid ik op dit moment twee intervisiegroepen voor bd-boeren en -tuinders, in Groningen en de Flevopolder. In de avonden tussen acht en tien uur komen we eenmaal per zes weken bijeen. Deze bijeenkomsten hebben een vaste structuur. Na koffie en bijpraten volgt een ronde van on-

geveer een uur waarin een brandende vraag uit het werkleven van één persoon onze volledige aandacht krijgt. Het kan bijvoorbeeld beginnen met boosheid over 'geen goede prijs voor je producten krijgen'. Na wat vragen door groepsgenoten blijkt het te gaan over gevoelens van 'niet gezien en gewaardeerd worden'. Er wordt naar een voorbeeld gevraagd. Dan kan het zijn dat de betreffende persoon ontdekt zelf oorzaak te zijn, omdat onvoldoende werd duidelijk gemaakt waarom het product de vraagprijs waard is. Vanuit de groep komen nu tips hoe je dit opkomen voor je product kunt oefenen. Onlangs stelden we in onze groep vast dat

Door de dingen op een andere manier te beschouwen vind je de meest creatieve oplossingen

we nu veel minder kommer en kwel beleven over de lage prijzen dan vorig jaar. De problematiek is niet over, maar wel hanteerbaarder geworden."

Hoeveel mensen komen er? En hoe wordt zo'n gespreksessie gevoerd?

"De groep bestaat uit vier tot acht deelne-



Foto: Joke Bloksma

Intervisiegroep Groningen in de tuin van Dette van der Molen v.l.n.r. Jan Brandsma, Isabel Duinvisveld, Dette van der Molen, Pieter Wouda en Caroline Karbet.

mers, Er komen nieuwe bij of anderen vallen af, bijvoorbeeld als twee personen op eenzelfde bedrijf werken. Ervaring heeft uitgezeten dat dit niet ideaal is. De gesprekken zijn vertrouwelijk en persoonlijk en dan is het ingewikkeld als men elkaar dagelijks ziet. De vragen hebben te maken met het beroep als bd-boer/tuinder en het gesprek krijgt waarde als juist collega's daarop kunnen ingaan. Door de intervisie zijn we een groep vrienden geworden.

Iedere ronde heeft een vaste vorm en er komt maar één vraagsteller aan de beurt. Die persoon komt meestal met een vage vraag met

een onderliggende onvrede. De groep gaat nu vragen stellen om zich een beeld te vormen over het probleem. Deze beeldvormende fase duurt lang en is bedoeld om de persoonlijke kleur die de vraagsteller eraan geeft te ontdekken. In deze fase mag de groep nog niet met suggesties aan komen en mogen eigen ervaringen over het onderwerp niet worden gedeeld.

Vervolgens geeft iedereen, vaak met de woorden 'ik zie een mens die ...' een korte karakterisering over het beeld en ook hoe de persoon met zijn of haar vraag om gaat. Hierna scherpt de vraagsteller zijn vraag aan. Hij of

zij kan nu preciezer zijn probleem formuleren en bijvoorbeeld vragen 'hoe kan ik...!'

Iedereen uit de groep kan nu tips geven die passen bij de persoon. De vraagsteller luistert hiernaar zonder commentaar en meldt daarna met welke tips hij of zij aan de slag wil gaan. Het is een hele kunst om echt passende tips te geven. Soms is de tijd er nog niet rijp voor. Soms passen de tips meer bij de tipgever dan bij de vraagsteller doordat het persoonlijke nog onvoldoende in beeld is gekomen.

Het zijn levendige gesprekken waarbij 'ontdekkingen' worden gedaan over wat er 'ei-

Het project bd-coaching

Een heldere visie en vakbekwame boeren zijn van groot belang voor de biologisch-dynamische landbouw. Ook handelaren en afnemers zijn gebaat bij professionaliteit en een duidelijk gezicht van de bd-landbouw die zij vertegenwoordigen.

De BD-Vereniging neemt de professionalisering van de bd-boeren serieus en wil het bd-vakmanschap ondersteunen. Ontwikkeling is alleen mogelijk wanneer mensen zich scholen, hun ervaringen met elkaar delen, hun kennis aan elkaar doorgeven en elkaar enthousiasmeren. Daarom organiseert de BD-Vereniging coaching, intervisie en boerenbezoek. De invulling hiervan wordt samen met de boeren gedaan.

Coaching

In 1997 is het project 'Bedrijfscoaching' gestart. Een groep professionals uit het veld van de bd-landbouw wordt continu geschoold als bedrijfscoach.

Intervisie

Het doel bij intervisie is hetzelfde als bij coaching, maar de vorm is anders. Intervisie bestaat uit gesprekken waarin aandacht en ruimte is voor de ander, maar waarin ook (kritische/stimulerende) vragen worden gesteld, waarin boeren elkaar motiveren om verder te gaan.

Bij intervisie staat steeds een vraag van één van de deelnemers centraal. De gesprekspartners stellen in eerste instantie verhelderende vragen. Pas in tweede instantie komen mogelijke oplossingen in beeld. Door de gesprekken met collega's zoekt en vindt de boer zelf passende antwoorden. Het helpt als het gesprek geleid wordt door een coach die ervaring heeft in de biologisch-dynamische landbouw en in het coachen.

Boerenbezoek

Deze vorm is ontwikkeld in aanvulling op coaching en intervisie. Het is ook hier de be-

doeling dat er op gestructureerde wijze met elkaar wordt gesproken, maar nu aan de hand van een rondgang over elkaars bedrijf. Naast verbinding tussen mensen ontstaat er een verbinding tussen bedrijven, het biedt mogelijkheid voor hulp en ondersteuning onderling (soms op heel praktisch gebied).

Deze verschillende werkvormen kunnen onderling worden afgewisseld en elkaar aanvullen. Zo kan een intervisiegroep in de rustige winterperiode regelmatig samenkomen. In de drukke zomerperiode kan de groep incidenteel samenkomen tijdens een Boerenbezoek.

Uit een intervisiegesprek kan een behoefte aan individuele coaching naar voren komen. Binnen het project kan soepel worden ingespeeld op dergelijke vragen. ■

Meer weten of ook meedoen?

U kunt contact opnemen met het bureau van de BD-Vereniging, Rienk ter Braake, telefoon: 0343 531740, e-mail: Rienk@demeter-bd.nl

Door de gesprekken met collega's zoekt en vindt de boer zelf passende antwoorden

genlijk speelt' Groepsgenoten puzzelen wat af over welke vraag ze kunnen stellen om dit thema te verhelderen. Niet alleen krijgt de vraagsteller het warm, vaak ook de anderen in de groep realiseren 'dit heb ik ook'. In een volgende bijeenkomst wordt teruggekeken naar wat de vraagsteller en de anderen hebben kunnen doen met de aangereikte tips.

Werken jullie ook met spelregels?

We werken met een paar spelregels, maar die brengen wel de diepgang in het gesprek. Mensen komen snel in hun eigen kracht. Ieder durft zich ook uit te spreken. Het is een veilige situatie want de afspraak is dat er buiten de groep niet wordt gesproken over de thema's van andere mensen. Intervisie betekent 'onderling'. Je kunt elkaar als collega's veel aanreiken.

Als begeleider grijp ik af en toe in het gespreksproces in, om te benoemen door welke soort vragen nu net de ontdekkingen gedaan worden en waar kansen worden gemist. In de langer draaiende groepen roepen de deelnemers zelf al 'oeps' als ze te snel met tips aankomen.

Als intervisiebegeleiders komen we driemaal per jaar een dagdeel met Marja Molenaar en Jaap Vermue bijeen, om ervaringen en knelpunten uit te wisselen en zelf een oefenses-

sie te doen.

In eerste instantie is gedacht dat een intervisiegroep slechts een korte periode een begeleider nodig heeft en dan zelfstandig de gespreksvorm zou kunnen doorvoeren. Het blijkt dat het prettig is en fijner praat als die begeleiding 'van buiten' erbij blijft".

Ervaringen van een deelnemer

Tineke is een van de deelnemers en boer op bd-boerderij de Stadsboerderij in Almere. Waarom vindt zij intervisie belangrijk en wat biedt het haar?

Tineke van en Berg:" Zo'n drie jaar geleden is onze intervisiegroep gestart. Het is een manier om kritisch te kijken naar ons bd-bedrijf en ook hoe ik daar als boer in sta.

Dagelijks dienen zich vragen aan die ik met deze intervisiemethode kan oplossen. Ik doe dan als het ware 'intervisie met mezelf'.

Op de avonden dat we samen komen worden met collega's situaties en onderwerpen gedeeld vanuit een gemeenschappelijke achtergrond (het bd-boerenbedrijf). Anderzijds ervaar ik dat elk bedrijf en elke ondernemer uniek is. De inbreng van ieder is zo verschillend en dat geeft een frisse kijk en nieuw perspectief op de zaken die me bezighouden.

De intervisie gaat over dingen die je met je gevoelsleven en verstand aanpakt. Dingen waarover je twijfelt en je afvraagt hoe je het beter kunt doen. Deze gesprekken zijn intiem. Er is veel vertrouwen en alles wat we bespreken blijft onder ons.

Een verrijking is het resultaat. Maar het is ook intensief en hard werken. Niet alleen die ene avond, ik ben er daarna, in het dagelijks leven, aldoor mee bezig.

Elke intervisiebijeenkomst beginnen we ook met een ronde wat je met de vraag van de

vorige keer hebt gedaan. Ook al was het toen niet jouw eigen vraag die centraal stond."

Is de intervisie een therapie?

"Het gaat er niet om dat iets zieks weer gezond gemaakt moet worden, zoals bij therapie. Het zijn gezonde bedrijven, die in ontwikkeling zijn en omdat je daar werkt, groei je zelf tegelijkertijd mee. In die ontwikkeling is intervisie een hulpmiddel, een instrument, zowel voor het bedrijf als voor jezelf. Het gaat ook niet alleen over problemen. We hebben eens een avond besteed aan de terug- en vooruitblik; het oefenen in de dag terugschouwen, of zoals sommigen doen de vooruitblik op de dag, 's morgensvroeg. Welke verschillen en kwaliteiten liggen daarin verborgen. Deze intervisie is praktisch en blijft verbonden met het dagelijks werk en jezelf."

Kun je zo'n praktisch voorbeeld geven?

"Bijvoorbeeld: oh, die afzet van dit product, hoe moet dat nu, de afzetmarkt is slecht, de prijs is laag, de transportkosten hoog, enzovoort. Als ik deze probleemstelling in mezelf kan omvormen tot: 'hoe kan ik' de afzetmarkt voor mijn product veranderen, wordt er iets in beweging gezet en kan ik iets doen. Dit is in bewustzijn gebracht door de intervisie. Ik leer te kunnen reflecteren op het eigen handelen. Om te beginnen om tegenover het probleem mezelf de vraag te kunnen stellen 'hoe kan ik...' Als voorbeeld van mijzelf zou ik het preparatengebruik kunnen noemen. Ik heb jarenlang op ons bedrijf, meer en minder intensief, de preparaten gebruikt.

(Lees verder op pag. 44.)

Demeter-normen in de praktijk: Voorjaar, dus de wei in!

De koe verdwijnt langzaam uit het landschap. De biologische koe niet, die loopt inmiddels tevreden grazend buiten! In deze aflevering van "Demeter-normen in de praktijk" komt de dierhouderij aan de orde. Over weidegang, vierkante meters en ruwvoer.

Ruud Hendriks



De kranten berichten met regelmaat over de koe in het Nederlandse landschap, maar dan vooral over het verdwijnen daarvan. De bemestingsregels bieden meer 'plaatsingsruimte' aan de veehouder die de koeien op stal houdt. Vrij vertaald mogen ze dan meer mest op het eigen bedrijf uitrijden, dus mede daarom verdwijnen de koeien uit het landschap. Op een paar gangbare kuddes na die hun melk leveren tegen vijf cent extra, omdat melk van koeien met weidegang onder andere meer omega-3- vetzuren bevat. Dat laatste is eveneens van toepassing op de biologische koeien, die minimaal 120 dagen per jaar in de wei door moeten brengen. Tenminste, overdag, want 's nachts mogen ze wel op stal worden gehouden. Dat scheelt 's morgens het ophalen van de koeien, het biedt de mogelijkheid om met andere voersoorten bij te voeren en het levert extra mest in de stal op die daarna gericht kan worden gebruikt of kan worden verkocht aan een teler.

In het navolgende artikel een aantal regels die voor de veehouderij gelden. In het algemeen geldt dat alles wat voor het Eko-dier geldt, ook minimaal voor het Demeter-dier geldt. De Demeter-normen gaan op veel punten echter een flink stuk verder.

Biologische koeien en Demeter-koeien

In de stal heeft een biologische koe minimaal zes vierkante meter tot haar beschikking. Niet meer dan de helft mag uit roosters bestaan en de ligplaats moet ingestrooid zijn. Het houden van aangebonden koeien in een grupstal is alleen nog met ontheffing mogelijk. Gangbaar strooisel is toegestaan. De koe moet naar buiten als het weer, de gezondheid en de bodem het toelaten. Dat moet minimaal 120 dagen per jaar het geval zijn.

In de bd-landbouw worden dieren gezien als bezielde wezens. Bezielde wezens zijn in staat om de aarde te verzorgen. Mensen doen dat in algemene zin, dieren hebben een meer specifieke taak. Dit uitgangspunt is dusdanig belangrijk dat een agrarische onderneming bij voorkeur een eigen veehouderij heeft en dus eigen mestvoorziening.

Ook het grondgebonden karakter is in de bd-veehouderij essentieel. Daarom mag een veehouder volgens het boekje maximaal 2 GVE (Groot Vee Eenheden) per hectare houden.

In de Demeter-voorwaarden is het uitgangspunt dat niet de kip moet worden aangepast, maar de houderij

Een koe telt voor 1 GVE, een pink 0,5, een calf 0,25. In de praktijk is het aantal GVE veel minder dan twee per hectare omdat er ook regels zijn over maximaal toegestane hoeveelheden mest en de hoeveelheid voer die van het eigen bedrijf moet komen. Daardoor ligt het aantal in de praktijk rond één GVE per hectare. Dat komt neer op 0,5 GVE op een voetbalveld, dus dan heb je als koe wel de ruimte.

Koeien moeten worden gevoerd met tenminste tachtig procent voer van eigen bedrijf. In de stal moet biologisch strooisel worden gebruikt. In potstallen (met een heel hoog stro-

gebruik) mag worden aangevuld met gangbaar stro. De koe moet haar hoorns behouden, dus de stal moet genoeg ruimte bieden om elkaar te kunnen ontwijken. De Demeter-koe krijgt 60 dagen extra weidegang, zodat ze op minimaal 180 dagen komt. Kalveren moeten de eerste twee weken bedrijfseigen melk krijgen. Kalveren mogen niet meer dan één week alleen worden gehouden, daarna moeten ze in een groep.

Koeien moeten in principe ook hooi krijgen, een dikke drie kilo per dag. De vezels in het hooi zijn essentieel voor een goede werking van de pens bij herkauwers. Soms laten de weersomstandigheden het niet toe dat kwalitatief goed hooi wordt gewonnen. Dan kan het hooigewas alsnog worden ingekuuld.

Het hebben van mannelijke dieren (stieren, beren en bokken) wordt zeer aanbevolen, maar een stier is al snel 800 kilo mannelijke kwaliteiten en (on)hebbelijkheden, dus niet iedere boer voelt ervoor om een stier te houden.

Voor geiten, evenals koeien herkauwers, geldt in hoofdlijn hetzelfde. Omdat ze kleiner zijn moeten ze het in de stal met anderhalve vierkante meter per geit doen. Er is in de Demeter-geitenhouderij voorkeur voor een potstal. En de geiten moeten minimaal zeventig procent van het voer van het eigen bedrijf krijgen.

Varkens

Voor biologische varkens is uitloop in de open lucht genoeg, deze moet het hele jaar door beschikbaar zijn. Het mag een verharde en deels overdekte uitloop zijn, gras of grond is niet verplicht. Zeugen moeten wel in een onverharde uitloop terecht kunnen. Varkens genieten van het rollen in de modder in de



zomer. Ze ruïneren in korte tijd weliswaar de graszode, maar de modder is een natuurlijke bescherming tegen huidinfecties. Het lijken daardoor wat onverzorgde dieren, maar in de stal hebben ze het leven netjes ingedeeld. Ze hebben aparte plaatsen om te slapen en om te mesten, dus daar moet de stal voldoende ruimte voor bieden. Varkens moeten dagelijks een aandeel ruwvoer krijgen. De ruimte die varkens minimaal krijgen hangt af van hun gewicht. In de stal varieert dat van 0,6 m² voor de kleintjes tot 2,5 m² voor zeugen.

Voor het Demeter-vleesvarken is uitloop eveneens voldoende, maar zeugen moeten weidegang krijgen. Niet meer dan vijftig procent van het voer mag worden aangekocht, zodat ook in de varkenshouderij het grondgebonden karakter wordt gewaarborgd.

Kippen

Biologisch pluimvee moet minimaal acht uur per dag in een uitloop kunnen. De uitloop moet begroeid zijn en schuilmogelijkheid bieden. Een kip is van oorsprong een bosdier, dus zal ze niet graag de open ruimte in lopen. Als ze niet van jongs af aan leert naar buiten te gaan valt het niet mee om ze alsnog naar buiten te krijgen. Kippen zijn flinke grazers, dus een koppel krijgt als het goed is meerdere keren per jaar een vers begroeid perceel tot hun beschikking. Voor het leggen van eieren werkt licht stimulerend. Daarom mag de dag met kunstlicht worden verlengd tot maximaal zestien uren. De snavel mag worden "getoucheerd". Uit het Frans letterlijk vertaald betekent dat "aangeraakt", in de praktijk betekent het dat het scherpe, net iets overstekende puntje van de bovensnavel, mag worden weggehaald.

Soms gaat dat netjes, soms is het verschil met snavels kappen niet zo heel groot.

Pluimvee op Demeter-bedrijven mag niet zijn getoucheerd. De daglengte mag maximaal tot veertien uren worden verlengd. Per honderd leghennen moeten minimaal drie hanen beschikbaar zijn. Pluimvee moet deels (minimaal dertig procent) met hele granen worden gevoerd. Daarnaast moet ruwvoer beschikbaar zijn zoals gras of kruiden, liefst groeiend in de uitloop. Pluimveehouders moeten zelf een deel van de granen verbouwen voor de kippen. Minimaal vijftig procent van het voer moet van het eigen bedrijf komen.

Regelgeving, balans tussen verleden en toekomst

In de biologische veehouderij wordt uit-



Foto s: Beelbank Biologica

gegaan van de op veel bedrijven nog aanwezige gangbare houderijsystemen. Binnen die systemen wordt gezocht naar de meest haalbare biologische regelgeving. Zo mag nog gangbaar eiwit worden aangevoerd. Men zoekt er naar de meest diervriende-

lijke oplossingen. Toucheren is daarom toegestaan, anders gaan kippen elkaar pikken (kannibalisme). In de Demeter-voorwaarden is het uitgangspunt dat niet de kip moet worden aangepast, maar de houderij. Door rust (begroeide uitloop, meer ruimte, hanen)

en afleiding (hele graankorrels zoeken) hebben de kippen geen behoefte aan verenpikken. En er mogen geen gangbare eiwitten worden aangevoerd. Dan produceren de dieren maar wat minder. Ze blijven zo wel zo gezond! ■

Mansholts schaduw versus Mansvelts opheldering

Het was voor Jan Diek van Mansvelt al jarenlang een probleem dat de biologisch-dynamische landbouw gedomineerd dreigde te worden door een keurslijf van regels vanuit Demeter Internationaal. Naast die 'regels' zijn nu verschillende aspecten van de bd-landbouw ontwikkeld waaraan de bd-boer zichzelf kan toetsen. Jan Diek van Mansvelt en Rienk ter Braake (coördinator Demeter-zaken) vertellen hier meer over.

Bruno van der Dussen

Mansholt versus Mansvelt

Het klinkt als een voetbalwedstrijd. Maar het gaat om een tegenstelling op landbouwkundig gebied. Kwantiteit versus kwaliteit, grootschaligheid versus bedrijfsindividualiteit, intensief versus extensief. Maar ook over prijzenoorlog tegenover redelijke prijzen voor boer, handel en consument. Enerzijds Mansholt, voormalig Europees commissaris landbouw, ooit voorvechter van grootschalige, intensieve landbouw, anderzijds (Jan Diek van) Mansvelt al jarenlang inspirator van andere – alternatieve – vormen van landbouw. Mansholt zag midden in zijn carrière! het

echec van 'zijn' vorm van landbouw in. Zijn opvolgers gingen echter zonder pardon op de ingeslagen weg voort. In het boek De Graanrepubliek van Westerman wordt dat op indringende wijze beschreven. Een tragisch einde van een bekend staatsman. De wedstrijd is eigenlijk allang gespeeld. De 'naweeën' werken nog (eindeloos) door.

Jan Diek van Mansvelt is zijn leven lang pleitbezorger voor de alternatieve (lees: biologisch-dynamische) landbouw. "BD-landbouw is een ontwikkelingslandbouw", zegt hij, "dit heeft z'n uitwerking in de wijze waarop de Demeter Voorwaarden moeten zijn opgebouwd. Enerzijds harde, controleerbare minimumnormen, anderzijds richtlijnen en intenties ten aanzien van de bedrijfsontwikkeling".

Plan Mansvelt

Het was voor Jan Diek van Mansvelt al jarenlang een probleem dat de biologisch-dynamische landbouw gedomineerd dreigde te worden door een keurslijf van regels vanuit Demeter Internationaal. Geënt op de Duitse situatie en de Duitse eenzijdige nadruk op het gebruik van de bd-preparaten. Er is te weinig ruimte voor het totale bedrijf.

Jan Diek: "De controle op het gebied van de normen wordt door Skal, Blik en de BD-Vereniging uitgevoerd. Op zich is dat juist. Maar nieuw aan mijn voorstel is dat het Demeter-certificaat toegekend gaat worden op basis van een puntensysteem, zoals ik dat regelmatig heb bepleit. Het idee is dat je met verschillende 'takenpakketten' je Demeter-certificaat kunt halen, zoals je ook met verschillende vakkenpakketten het Havo-examen of een biologiestudie kunt afronden. Net als in het onderwijs kan met verplichte en vrije keuzevakken worden gewerkt.

Je kunt onvoldoendes voor het ene vak compenseren met extra goede prestaties bij een andere vak. Je bent dan met bd-ontwikkeling bezig en loopt niet alleen minimumprestaties te registreren, zoals nu vaak het geval is. Door het bureau is nu een evaluatieformulier ontwikkeld, bedoeld als start voor een dergelijk systeem. Voor elk 'vak' kan de boer om te beginnen zichzelf een cijfer geven op een schaal van 1-10. Hij kan die zelfbeoordeling dan bespreken met collega's, met medewerkers of met klanten. Een dergelijke score kan uiteindelijk een belangrijk onderdeel uitmaken van de certificering. Zo ontstaat een levendig

Landbouw en voeding

beoordelingssysteem dat de boeren primair beoordeelt op wat ze wel doen in plaats van ze te 'straffen' voor wat ze niet doen".

Rienk ter Braake legt graag uit hoe het voorstel van Jan Diek door het bureau is uitgewerkt:

"Op het evaluatieformulier hebben wij drie verschillende aspecten van de bd-landbouw opgenomen:

- Productkwaliteit: hoe is het product geteeld, landbouwkwaliteit, levenskracht en (gewas en streekeigen) smaak;
- Ecologische kwaliteit: milieuvriendelijkheid, natuur en (streekeigen!) landschap;
- Sociale kwaliteit: sociale insteek op het bedrijf (zorgbedrijven), sociale vermarkting (abonnementen), openheid naar afnemers (recreatie, rondleidingen), maatschappelijke nevenfuncties op het bedrijf of van de bedrijfsleider."

Jan Diek: "De door Rienk genoemde punten zullen in eerste instantie vanuit de boeren zelf invulling krijgen. Hoe bepalen zij zelf de landbouwkwaliteit, de levenskracht en (gewas en streekeigen) smaak waarnaar zij door hun bedrijfsvoering streven. Door die kenmerken te inventariseren kan Rienk, samen met de Demeter-commissie, op den duur tot een door de boeren zelf ontwikkeld en geaccepteerd beoordelingssysteem komen. Een verheugend en verhelderend perspectief." Jan Diek benadrukt dat het de bedoeling is dat de boer de dingen die hij op zijn bedrijf doet, doet omdat hij zich er goed bij voelt. Niet alleen uit plichtsbesef of certificeringdwang. Dit laatste is volgens Jan Diek 'de dood in de pot': "De eerste levensvoorwaarde voor de duurzame ontwikkeling van de boer(in) is de duurzame ontwikkeling van zijn/haar bedrijfssysteem." ■

Wat we eigenlijk al wisten wordt opnieuw bevestigd. Nieuwe studies in de VS tonen aan dat duurzame landbouw voedsel produceert met een hogere voedingswaarde. Door het gebruik van hoge gehalten stikstof groeien de planten heel snel en stapelen ze koolhydraten en water op. Hun vruchten mogen dan wel groot zijn, hun voedingswaarde is gering. Biologische productiemethodes (waar de stikstof maar traag vrijgelaten wordt) daarentegen, produceren voedsel dat hogere concentraties aan nutriënten vertoont en de consument meer voedingswaarde geeft per ingenomen calorie. Scharreleieren bevatten tot dertig procent meer vitamine E, vijftig procent meer foliumzuur en dertig procent meer vitamine B-12 dan eieren uit legbatterijen, terwijl de eierdooier hogere gehalten aan het antioxidant caroteen bevat. Rundvlees van dieren die in batterijen met groeihormonen en graanrijke diëten gekweekt worden bevat minder vitamines E, A, D en bètacaroteen en tweemaal zoveel vet als rundvlees van dieren die in weiden opgroeien. (Zie www.organicconsumers.org/foodsafety/lessnutritious032205.cfm).

Een ander 'heikel' punt is de landbouwproductie zelf. Voorstanders van gentech bewerken (nog steeds) dat alleen ggo-gewassen een oplossing bieden voor het wereldvoedselvraagstuk. Anderzijds zit Europa (en andere continenten) met enorme overschotten aan graan, suiker en wijn (NRC 9/10 april 2005). Hoe bont echte wetenschappers het kunnen maken bleek uit uitlatingen van FAO-topvrouw Louise Fresco, de Wageningse professor Rudy Rabbinge en wetenschapsjournalist

Joost van Kasteren die beweerden dat biologische landbouw tekort schiet om de wereldbevolking te voeden (Agrarisch Dagblad 26 april 2005). "Een fraai staaltje van manipulatie", reageerde Bert van Ruitenbeek, directeur van Biologica.

En de bd-landbouw? Dat konden we lezen in Trouw (19 maart 2005): "Het geheim van trage groente". Hierin werd de loftrompet geblazen over enkele biologisch-dynamische producten (onder andere peen, witlof en spek). Nog opvallender is het zogenaamde Kloosteronderzoek, een onderzoek naar voedingskwaliteit in een Duits klooster dat enige tijd geleden in Duitsland plaatsvond. Het onderzoek toonde aan dat de omschakeling van


gangbare op biologisch-dynamische kost het welzijn van lichaam en ziel verbeterden, de bloeddruk verminderde, alsook leidde tot een immuunstatus die duidt op minder stress. Eén ding is duidelijk. De waarde van biologisch-dynamische producten is buiten kijf. Doch verder onderzoek is nodig om deze eerste resultaten te bevestigen.

Maar er is meer dan gezonde voeding. In bijgaand artikel, eerder gepubliceerd in het tijdschrift Antroposana, vertelt Johannes Kingma ook over het vervolg van gezonde voeding: gezonde vertering.



Foto: Demeter-Bund e.V.

Presentatie Kloosteronderzoek op Biofach 2005.



*Mensen voeden zich niet
alleen met wat zij eten.
Lichaam, ziel en geest willen
alle op hun wijze gevoed
worden*

Voeding en gezondheid

We worden (gemiddeld) steeds ouder. Daaruit zou je kunnen concluderen dat we ook gezonder zijn. Gezonder dan vroeger in ieder geval. We kunnen tegenwoordig het gehele jaar door verse groente, fruit et cetera kopen. Daarnaast wordt er aan ons voedsel zoveel toegevoegd (extra vitaminen, extra kalk) of juist weggelaten (vetarm, cholesterol vrij) dat de schijn wordt gewekt dat voeding steeds meer bijdraagt aan onze gezondheid en ons daardoor langer laat leven. Maar is dit ook het geval? In de praktijk blijkt het tegenovergestelde. Veel chronische ziekten zoals diabetes, reuma, hart- en vaatziekten komen op steeds jongere leeftijd voor. Het is bekend dat voedingsgewoonten daarbij een belangrijke oorzakelijke rol spelen. Een gesprek hierover met Johannes Kingma, diëtist en medeoprichter van het IFS (Internationales Freies Seminar für Ernährung, Erziehung und Diätetik) te Bad Liebenzell.

Bruno van der Dussen

Johannes: "Alles draait tegenwoordig om voeding, vooral zogenaamde 'gezonde' voeding. Voeding is slechts één kant van de medaille. Het gaat er vooral om hoe wij ons voedsel verteren. Je moet er niet aan denken dat je heel goede bd-melk inspuut in je aderen. Je zou enorme vergiftigingsverschijnselen kunnen krijgen. Beter is het je af te vragen waarom dat niet gebeurt als je melk drinkt! Dit heeft met onze vertering te maken. Pas als de melk goed verteerd is, kan het ons ook voeden. Vertering is dus voorwaarde dat iets ons kan voeden en (zo mogelijk) gezond voor ons is. Als wij iets niet goed kunnen verteren maakt dit ons ziek. Rudolf Steiner heeft hierover eens gezegd dat alles wat wij eten ons voortdurend ziek maakt. We moeten onszelf steeds weer gezond maken, door het voedsel volledig te verteren/af te breken. Vroeger wist men dat al. Een oud Arabisch spreekwoord luidt: we eten ons ziek en we verteren ons gezond."

Verteringszwakte

Het geeft dus niet wat je eet?

Johannes: "Jawel, dat maakt zeker een groot verschil. Hoe meer en gevarieerder de voeding de verterings- en stofwisselingsorganen stimuleert in hun werking hoe beter. Een levensmiddel uit biologisch-dynamische landbouw dat zorgvuldig wordt voorbereid, dynamiseert de vertering en stofwisseling veel meer en gedifferentieerder dan zijn gangbare, gedenatureerde en geraffineerde equivalent. Het principe is: leven stimuleert leven, dat wat dood is stimuleert het leven niet. Met andere woorden: vitale voeding stimuleert de levensprocessen bij de mens. Op dode voedingsstoffen kun je overleven, het leven verlengen maar niet de levensprocessen versterken.

Veel mensen verdragen een ultra hoog gesteriliseerde (UHT) gangbare melk beter dan biologische (-dynamische) melk, laat staan dat ze melk drinken direct van de koe. Zij lijden aan een verteringszwakte. Dit heeft zich met name in de laatste generaties sterk ontwikkeld. Dit komt mede omdat de mensen zoals ik dat noem voortdurend 'slabberdewabskie' eten tot zich nemen. Daar bedoel ik mee: gedenatureerd eten: met kunstmest opgezweept, lang gekookt, geraffineerd et cetera. Dit voedsel vraagt weinig activiteit van het verteringsstelsel en met de jaren is de verteringskracht bij de mensen steeds minder geworden. Wat je niet gebruikt, degenereert. Als je je spieren niet gebruikt, worden ze zwakker. Ditzelfde geldt voor de verteringsorganen.

Regelmatig zie je bij jonge kinderen een aangeboren zwakke vertering. Ze verdragen bijvoorbeeld geen koemelk, omdat ze het eiwit niet goed kunnen verteren. De huiduitslag of het allergische astma is niet het eigenlijke probleem. De vraag is waarom het koemelkeiwit onvolledig verteerd door de darmwand wordt opgenomen. De navolgende immunologische reactie (de huiduitslag) is een gefrustreerde poging van het lichaam iets in te halen wat eigenlijk in de vertering had moeten plaatsvinden. De arts of diëtist zal voor deze kinderen een koemelkvrije voeding voorschrijven. Dat is vanzelfsprekend ook juist, maar de aanvullende en eigenlijke therapeutische vraag is: Hoe kun je het kind zo helpen dat zijn vertering sterker wordt en de koemelk leert verdragen.

Potentieel hoogkwalitatieve voeding - de algemene stelregel biologisch is gezond, moet je wat nuanceren - is voor deze kinderen dus niet zondermeer gezond. Biologische voeding kan dus ongezond zijn. In principe

geldt natuurlijk de stelregel alles met mate. Voor kleine kinderen met allergieën, voor oudere mensen met chronische ziektes, voor mensen met een zwakke vertering zijn er andere maatstaven. Deze kinderen en zieke mensen stellen ons voor de opgave na te denken over vernieuwende, landbouwkundige oplossingen maar vooral ook over creatieve en adequate bereidingswijzen in de keuken."

Toch worden de mensen gemiddeld steeds ouder.

Johannes: "Dat is meer een kwestie van statistische gegevens, die uitgaan van gemiddelden. Vroeger waren er ook mensen die 'oeroud' werden, maar nog meer die op jonge leeftijd stierven, bijvoorbeeld door kindersterfte, sterfte in het kraambed, epidemieën, ook deels door oorlogen, et cetera. We worden gemiddeld wel ouder, maar gezonder zeker niet. Dat is een fabeltje."

Steeds zieker

Johannes: "Omdat wij ouder worden, treden er meer ziektes op die met die hoge leeftijd samen hangen, zoals stofwisselingsziektes: diabetes, hart- en vaatziekten, kanker en reumatische aandoeningen. Het merkwaardige is echter dat die ziektes op steeds jongere leeftijd optreden. Om een voorbeeld te noemen: vroeger had je de ouderdomsdiabetes en de juveniele diabetes. Maar die ouderdomsdiabetes treedt tegenwoordig vaker bij twintig- tot dertigjarigen op. Daarom wordt het nu type 2-diabetes genoemd. Er is sprake van een verschuiving naar een jongere leeftijd. Dit geldt niet alleen voor diabetes, ook voor hart- en vaatziekten, reumatische aandoeningen et cetera. We kunnen dus niet zeggen dat we gezonder



Johannes Kingma, diëtist en medeoprichter van het IFS (Internationales Freies Seminar für Ernährung, Erziehung und Diätetik) te Bad Liebenzell

worden. Integendeel, we worden steeds zieker. Ondanks dat de medische wetenschap zo'n hoog niveau heeft bereikt, er zoveel voedingsadviseurs zijn, er zoveel voedingsmiddelen te krijgen zijn - zelfs veel fruit en groenten midden in de winter - worden mensen niet gezonder. Vroeger was het aanbod van groente en fruit in de winter veel kariger: kool, zuurkool en wortelen. Februari, maart en april waren de moeilijke maanden, dan was er in feite geen groente en fruit. Toch worden de mensen nu zieker. Daar heeft onze voeding veel mee te maken."

Voeding is toch vooral een onderdeel van onze leefwijze?

Johannes: "Mensen voeden zich niet alleen

met wat zij eten. Lichaam, ziel en geest willen alle op hun wijze gevoed worden. Er zijn drie gebieden waaruit we ons 'voeden': Er is voeding voor lichaam, voor ziel en voor geest. De aardse voeding komt uit de planten- en de dierenwereld. De plant heeft het zonlicht en de zonnewarmte opgenomen en in de substantie gebonden als koolhydraten, eiwitten en vetten. Als we dat eten, nemen we indirect zonnewarmte en zonlicht op. Dieren eten planten of vlees van andere dieren die planten gegeten hebben en verbruiken een deel van het licht en de warmte. Als wij het vlees van dieren eten nemen we tweedehands zonlicht en zonnewarmte op. Evenwicht en harmonie zijn toonaangevend bij de zielevoeding. Het luisteren naar harmonische muziek kan je bijvoorbeeld kracht geven. Sociale harmonie in de samenwerking met anderen verhoogt het prestatievermogen van de groep. Of bijvoorbeeld op een boerenbedrijf, waar de manier waarop je met dieren en met planten werkt van belang is.

Elementen die vanuit het geestelijke voeding geven zijn bijvoorbeeld idealen, motieven, geloof, hoop en liefde. Dit zijn drijfveren waarin de mens zich kan onderscheiden van het dier. Deze begrippen zijn voor veel mensen niet meer vanzelfsprekend. Geloven is bijvoorbeeld voor veel mensen iets dat je kunt doen als je iets niet begrijpt of als het niet bewezen is. Met begrip of kennis heeft geloof echter weinig te maken. Je kunt iets weten en het toch niet geloven. Met geloof kun je bergen verzetten. Als je in je idealen gelooft kun je van 's morgens tot 's avonds werken zonder moe te worden. Geloof heeft te maken met wilskracht, met datgene wat in je stofwisseling en ledematen thuis is en minder met dat wat in je hoofd thuis is.

Mensen met concentratiekampervaring berichten vaak dat zij krachten putten uit het geloof of doordat zij nooit de hoop opgegeven hebben. Geestelijke activiteit kan het lichaam en het immuunsysteem kracht geven. Iets wat je ook verwacht van een goede voeding.

Je kunt zeggen dat we vanuit alledrie de gebieden steeds minder voeding 'ontvangen'. Op geestelijk gebied worden we nauwelijks meer gevoed. De snelle manier van leven, de oppervlakkige informatie, het intellectuele, dat alles leidt niet tot hetgeen de mens als geestelijk voedsel nodig heeft. De aardse voeding is steeds lichtarder en minder vitaal en onze ziel hongert naar harmonie die steeds moeilijker te vinden is. Inzicht in deze samenhangen kan ons motiveren onze leefwijze te veranderen.

Wat is voor jou het essentiële van biologisch-dynamische voeding?

Johannes: "We kunnen ons niet de hemel in eten maar biologisch-dynamische landbouw en een overeenkomstige toebereiding van de levensmiddelen kan onze voeding een dusdanige kwaliteit geven dat deze ons niet hindert, datgene te zijn en te worden wat een mens kan worden. Een ander aspect is de mogelijkheid in dankbaarheid iets terug te kunnen doen voor de aarde, planten en dieren die het ons mogelijk gemaakt hebben als geestelijke wezens tijdelijk hier op de aarde te zijn.

Naarmate ik meer ben gaan begrijpen wat biologisch-dynamisch betekent ben ik tot de conclusie gekomen dat het niet mogelijk is hiervan een korte definitie te geven. Er wordt mij vaak gevraagd of het verschil tussen gangbaar, biologisch en biologisch-dynamisch aantoonbaar is met wetenschap-

pelijke methoden. De ene keer richt zich de interesse meer op het gehalte aan mineralen, vitaminen, secundaire plantenstoffen en residuen, de andere keer meer op de aanwezigheid van vormkrachten, levenskrachten en biofotonen. Ik heb veel respect voor het wetenschappelijk onderzoek dat hiernaar wordt verricht en bij interesse verwijs ik dankbaar naar de resultaten. Desondanks ben ik van mening dat via wetenschappelijke methoden geen overtuigende bewijzen voor de kwaliteit van biologisch-dynamische levensmiddelen geleverd kan worden. Nog minder denk ik dat mensen op grond hiervan hun koop- en eetgewoontes zullen veranderen.

De uiteindelijke vraag is wie of wat stuurt die vormkrachten, levenskrachten of biofotonen? Ergens in de moleculaire interactie van genen, DNA, enzymen, mineralen en vitaminen en de energetische hiërarchie van kwanten, biofotonen, levens- en vormkrachten moet iets of iemand te vinden zijn die weet waar het om gaat, namelijk een muis, een appelboom of een roggehalp te bou-

De mens kan het leven vernietigen maar kan hier door geestelijke activiteit ook nieuwe levenskrachten werkzaam laten worden

wen.

Ik kan alleen maar aanduiden waarom het gaat door een voorbeeld te geven van het handwerk waarmee ik persoonlijk vertrouwd ben, namelijk de toebereiding van eten. De ene kok zal met de beste biologisch-dynamische ingrediënten en een goede keukenuitrusting een delicate, harmonische en voedzame maaltijd creëren en iemand anders een onsmakelijke, slechtverteerbare hap. Ik noem dit voor het gemak maar even het 'oma-effect' omdat het eten bij oma altijd zo lekker was ondanks dat het kooktechnisch gezien niet zoveel voorstelde. En zo is het ook in de landbouw. De compost, het roeren van de preparaten en het gebruik van de zaaikalender zijn ingrediënten en technieken. De menselijke activiteit zelf die deze werkwijze en substanties gebruikt en daardoor de aarde, planten en dieren dient, is uiteindelijk maatgevend voor de kwaliteit. Wij zijn geen goden, maar wij zijn geschapen naar het evenbeeld van de goden (in de oorspronkelijke Hebreeuwse bijbeltekst staat Elohim als meervoud geschreven). De mens kan het leven vernietigen maar kan in tegenstelling tot het dier door geestelijke activiteit ook nieuwe levenskrachten werkzaam laten worden. Dat is wat de kok doet als hij met liefde en toewijding een maaltijd creëert die meer is dan de som van zijn ingrediënten en voedingsstoffen. Dit is ook wat de boerengemeenschap doet in zijn omgang met de aarde, planten en dieren. Zoals de kok hiertoe bepaalde gereedschappen, handelwijzen en een ambiance nodig heeft, zo hebben de mensen in een boerengemeenschap deze op hun wijze ook nodig. Deze 'gereedschappen' vinden ze in de biologisch-dynamische landbouw en in de antroposofie". ■

Waarom vinden we lekker eten lekker?

Jan J.C. Saal

Waarom vinden we lekker eten lekker?

Dit is de titel van een stukje dat ik aantrof in het blad "Resource", nr 14, uitgegeven door de Wageningen Universiteit. Een titel die mij intrigeerde. Ik wilde wel eens weten wat ze daar nu onderzocht hadden en welke conclusies daaruit zouden kunnen worden getrokken.

Dan blijkt dat een materialistisch wereldbeeld een ernstige handicap kan zijn bij het onderzoek naar waarnemen in het algemeen en proeven en smaak in het bijzonder. De onderzoekers komen daar uiteindelijk zelf ook achter, gezien hun concluderende laatste zin, die als volgt luidt: "Over wat voeding doet en losmaakt in consumenten weten we nog weinig. We staan nog helemaal aan het begin".

Aanleiding voor het onderzoek is met name de zwaarlijvigheid, die in westerse culturen, dus ook in Nederland, een toenemend probleem aan het worden is. Uitgangspunt daarbij is dat veel, zoet, vet voedsel oorzaak is van zwaarlijvigheid. Dan wordt de vraag geopperd of het mogelijk is om de hersenen te misleiden? Door het gebruik van zoetstoffen of andere toevoegingen denken mensen dat ze zoete, vette voedingsmiddelen eten, terwijl dit dan niet zo is. Wanneer dat lukt, kunnen de mensen veel eten, zonder dik te worden, omdat het voedsel niet datgene bevat, waar het wel naar smaakt.

Het is interessant om te lezen dat deze onderzoekers de mond zien als "martelkamer voor het voedsel". Op zich is dit natuurlijk niet onjuist, zoals zoveel waarnemingen op

In het hebben van behoeften en het streven naar bevrediging komt een stukje van de menselijke geest tot uitdrukking

zich niet onjuist zijn. Belangrijk is echter dat een dergelijke omschrijving niet zo snel tot een hanteerbaar concept rond het proeven zal leiden. Er wordt immers ook veel geproefd, zonder dat het eten vermaald wordt. Denk maar eens aan het likken aan een ijsje of het op de tong laten smelten van een hap pudding.

Wanneer we de hersenen even buiten beschouwing laten, dan kan zo'n vraag: "waarom vinden we lekker eten lekker?" een heel interessante ingang zijn naar de verhouding tussen de mens en voeding. Het is onderzocht dat in de mond in principe alleen basale smaakgebaarwordingen mogelijk zijn, zoals zout en zoet, bitter en zuur. Lekker en niet lekker is meer de ervaring die de mens van binnen heeft en feitelijk los lijkt te staan van hetgeen geproefd wordt. Vandaar natuurlijk de uitdrukking dat over smaak niet valt te twisten.

Het wordt anders, wanneer we de Antroposofie er bij betrekken. Dan kunnen we leren dat de mens aan de ene kant een fysiek we-

zen is en aan de andere kant een geestelijk wezen. Daartussen is de ziel van de mens aanwezig. Dan kunnen we ook te weten komen dat de waarnemingsorganen weliswaar fysiek zijn, maar dat de geestelijke mens degene is die werkelijk waarneemt, en wel via de ziel en de zintuigen. Oftewel de geestelijke mens proeft het eten via de ziel en door de waarnemingsorganen van reuk en smaak heen. Lekker en vies zijn dan meer kwalificaties van de ziel, terwijl zuur en zoet meer kwalificaties van de smaakorganen zijn. Daardoor kunnen we het eten lekker-zoet noemen of vies-zuur, maar ook vies-zoet en lekker-zuur.

Daarmee is het antwoord op de vraag: "Waarom vinden we lekker eten lekker?" wel iets dichterbij gekomen, maar nog niet opgelost. Om nog een stap verder te komen moeten we ons afvragen wat nu precies de functie van de menselijke geest is in dit proces. Bij dat onderzoek komen we bij de behoeften van een mens terecht. Iedereen weet dat een mens behoeften heeft, maar het is vrij onduidelijk waarom iemand nu juist bepaalde behoeften heeft of niet heeft. In het hebben van behoeften en het streven naar bevrediging komt een stukje van de menselijke geest tot uitdrukking. Mensen zijn geestelijk verschillend en hebben dus ook verschillende behoeften. Als voedingsmiddelen tegemoet komen aan de behoeften van een mens vertaalt de ziel dit in lekker. De geest heeft uiteindelijk behoefte aan geestelijke zaken. Dus wanneer voedingsmiddelen dié geestelijke krachten bevatten waar iemand behoefte aan heeft, dan vindt zo iemand dat eten lekker.

Daardoor is het logisch dat in zijn alge-

meenheid te verwachten is dat biologisch-dynamisch geteelde producten lekkerder gevonden zullen worden dan gangbaar geteelde producten. Immers bij de bd-methode wordt met die kosmische-geestelijke krachten rekening gehouden. Via "levende aarde", preparaten en zaai- en grondbewerkingsmomenten, worden deze krachten ondersteund. Rudolf Steiner heeft zelfs aangegeven dat voedingskrachten de krachten zijn die via de buitenplaneten, de warmte en de kiezelsubstantie naar de planten worden gevoerd.

Dan blijft nog het punt in hoeverre "lekker" dan zo persoonlijk is. Ik denk dat dat wel meevalt. De behoeften aan voedende krachten kan wel van persoon tot persoon en van moment tot moment verschillen, maar tegelijkertijd blijkt dat er groepen van personen zijn die op bepaalde momenten in hun leven en op momenten van de dag toch wel overeenkomstige behoeften hebben. Wanneer we onderzoek doen naar lekker en vies, moeten we er dan ook op letten dat de personen die proeven (proefpersonen) overeenkomstige behoeften hebben. Dan zal zeker blijken dat zij het onderscheid kunnen maken uit producten die op verschillende manieren geteeld zijn. Immers de werking van de smaakpapillen en de zielewerkingen zullen bij verschillende mensen overeenstemmen. Dan zal ook blijken dat over behoeften niet valt te twisten, maar over smaak wel degelijk. En tenslotte ben ik er van overtuigd dat bd-geteelde producten het lekkerste zullen blijken te smaken, omdat deze producten de kosmische krachten die we nodig hebben beter verzamelen dan het voor producten bij andere teeltmethoden mogelijk kan zijn. ■



Congres Federatie Antroposofische Gezondheidszorg (FAG):

Beter denken over ziek, de zorg in de rui

Jan Diek van Mansvelt

Deze keer in DP een bericht over het congres 'Beter denken over ziek, de zorg in de rui', dat de Federatie Antroposofische Gezondheidszorg (FAG) op 21 april hield in Antropia, Driebergen. Wat moet zo'n verslag in het tijdschrift van de bd-landbouw? De FAG-mensen maakten met de keuze voor het woord 'rui' al een beweging in de richting van de landbouw. Met die rui duiden ze op een mentaliteitsverandering die ze in hun beroepsveld nastreven. Deze verandering betreft verschillende dimensies. De ene is die van de tijd. Als alternatief voor de nu nog vrij gangbare focus op het bestrijden van ziekten, roept de FAG op tot bewustzijn voor het verbeteren van de gezondheid door middel van ziektepreventie. Uit de

landbouw weten we dat, om die gezondheid te kunnen bevorderen, wij een helder beeld van het gezonde bedrijf voor ogen moeten hebben. We werken aan ons beeld van het bedrijf als bedrijfswezen of bedrijfsindividualiteit. Er wordt aan het beeld gewerkt dat geldt voor de boer/tuinder/teler evenzeer als voor de klanten die zich afvragen van wie hun voedsel nu eigenlijk afkomstig is. Het karakter van het bedrijf uit zich in de productkwaliteit. Dat is niet alleen de zuivel of de groenten, maar ook het landschap en de bedrijfsgemeenschap. De sociale en de ecologische structuren en processen horen daarbij. Terug naar het FAG-congres. Daar werd verslag gedaan van de worsteling van medici en gezondheidszorgers om tot een gezond mensbeeld te komen. Niet de mens te zien als mix van meer of minder ziekten, maar als wezen dat zich aan ziek zijn en weer beter worden ontwikkeld. Ook dáár de worsteling om naast de stoffelijke werkelijkheid oog en oor te krijgen voor de levende structuren en processen in het menselijk lichaam. Die bepalen immers de stoffen, zolang we leven overwint het leven telkens

weer de doodprocessen. Maar ook onze ziel, waaraan wij ons karakter ontlene, speelt een essentiële rol in het gezond blijven functioneren, of ziek zijn en beter worden. En niet te vergeten onze wezenskern, ons ik. Mij lijkt het tijd om vanuit de landbouw een keer gericht met de gezondheidszorgers om de tafel te gaan zitten, om te zien wat we van elkaar kunnen leren en hoe we beter kunnen samenwerken aan het beter worden van mens en aarde.

Karwei

De mens is een wezen met een opdracht, een 'karwei'. In dit leven is hij op zoek naar vormen van eigen ontwikkeling én naar gemeenschap met anderen, om die klus te klaren en resultaat op zijn verdere 'reis' te kunnen meenemen.

Dit perspectief wordt in onze samenleving nog onvoldoende erkend. In de medische relatie is er niet alleen een instituut, arts of therapeut die iets 'verstrekt' aan de patiënt, maar is er sprake van een reciproque relatie tussen hulpverlener en hulpontvanger, waarbij ook de 'gever' ontvangt. Wat daar-

bij over en weer 'over de toonbank gaat' is niet alleen technologische no-nonsense tegenover geld, maar vooral ook wederzijdse bevestiging en zingeving. Daarmee presenteerde de FAG haar congres.

Voor de rationeel calculerende burger en ook voor de beleidsmaker is de gezondheidswinst van de reguliere medicijnen en technologieën namelijk minimaal ten opzichte van de enorme kosten, of slaat deze winst zelfs om in verlies, waardoor de actie contraproductief wordt. Tenminste 20% van de ziektes is door het gezondheidszorgsysteem zelf veroorzaakt ('iatrogeen'). Veel ziektes komen daarbij voort uit het gevoel gemarginaliseerd te worden, in plaats van aangesproken te worden op eigen keuzes. De FAG wil heel andere antwoorden geven op de vragen van de patiënten.

Ander paradigma

Voorzitter Huib van den Doel voegde daar in zijn inleiding aan toe dat de patiënten veelal ook verlangen naar een gezondere omgeving, een natuurlijker voeding en een biologisch-dynamische of tenminste een ecologische veeteelt en dito land- en tuinbouw. Op deze groeiende groep bewuste mensen moeten onze acties gericht zijn, stelde hij.

De FAG vraagt zich af waarom de ene persoon wel en de andere niet ziek wordt, terwijl hun condities identiek schijnen. Kennelijk kan de een het eigen zelfherstellend vermogen beter aanspreken dan de ander. Het wereldbeeld van de betreffende patiënt, diens zelfbeeld, vervult daarin een cruciale rol. Dit 'andere licht' vermindert de afhankelijkheid van technologie en brengt de mens al dan niet bewust terug tot zichzelf en de krachten die hij zelf kan aanspreken, kan mobiliseren, iets dat ook erg past in een

postmoderne maatschappij. Er zou sprake kunnen zijn van een ander 'paradigma' (denkmodel).

Ziekte als signaal

Ieder mens moet openstaan voor veranderingen, dat is de basis voor vooruitgang. Dat geldt voor ieder mens persoonlijk, maar ook voor organisaties. Dat was de eerste van vele one-liners uit het lichtvoetige verhaal van dr. ir. Bob Cramwinckel, oprichter-directeur van het Centrum voor Smaakonderzoek (CSO). Zijn thema was 'Creatief (zijn) met anders denken'.

Hij gaf aan dat iedereen in staat is om zich te kunnen verwonderen over zichzelf en over de wereld om hem heen. Blijf voortdurend zoeken naar oplossingen ook al lijken ze erg onlogisch. Onderken je eigen gewoontepatronen en ga na of ze nog nuttig zijn voor wat je wilt bereiken. Neem je ziekten als signaal dat je eigenlijk, vanuit je onbewuste wezen, wil veranderen en er vanuit je hoofd en je statische zelfbeeld (nog) niet aan wilt. Als je vanuit je bewuste geest begrijpt wat je lichaam je met ziekten en onwelzijn wil zeggen en als je daarop vanuit je bewuste zelf reageert door je gedrag te veranderen, dan lost de ziekte veelal vanzelf op. Je bent als mens immers een psychosomatische eenheid: lichaam en geest, verstand en gevoel. Zij moeten door ons steeds weer in onderlinge overeenkomst gebracht worden. Hij illustreerde zijn verhaal met voorbeelden van de ontwikkeling van kinderen en die in de natuur. De toon was luchtig maar de boodschap heel serieus: creatief worden om te veranderen moet je wel zelf doen.

Identiteitscrisis

Ook emeritus prof. dr. Cees Zwart sprak over

de verhouding tussen lichaam, ziel en geest, een discussie die hij door de 'reguliere' geneeskunde stelselmatig ontweken zag worden. Hij vroeg zich hardop af: "Wie is eigenlijk de kwakzalver". Daarbij stond kwakzalver voor degene die er een potje van maakt, tegenover degene die de patiënt werkelijk helpt om beter te worden.

Hij betoogde dat de reguliere geneeskunde in een identiteitscrisis verkeert, bijvoorbeeld

Creatief worden om te veranderen moet je wel zelf doen

doordat volksgezondheid wordt gepresenteerd als probleem van ziektekostenbeheersing, waarvoor telkens weer nieuwe wijzigingen in het honoreringssysteem worden voorgesteld. Dat die problemen feitelijk om een paradigmadiscussie vragen over wat ziekte en gezondheid voor mensen betekenen, wenst men niet te zien.

Door de mens als orgaansysteem op te vatten en met een op marktwerking gebaseerd aansturingmodel productmatig te benaderen, worden de medische hulpverleners op de werkvloer zwaar gefrustreerd. Hoe moet je immers tijd, liefde en aandacht, meeleven en zorg verlenen, kwantificeren en administreren? Ook met 70.000 diagnoses en bijpassende medicaties ontglipt je telkens weer de unieke individuele situatie van de patiënt. Terwijl het toch uiteindelijk daar om gaat als je iemand wil helpen de inherente eigen geneeskracht wakker te roepen! Hoe betaal je de medicus voor het juiste aanvoe-

“De reguliere geneeskunde verkeert in een identiteits-crisis”

len van de patiënt? Voor de juiste anticipatie op het genezingsproces?

Anderzijds waarschuwde hij de 'alternatieven' voor ongebreidelde en ongecontroleerde therapiegeilheid. Zorg ervoor dat je als alternatieven met reguleren in een open gesprek gaat, elkaars sterke punten waardeert en elkaar beschermt voor de wederzijdse zwakheden. Zijn slotoproep was dan ook: "Maak je kwetsbaarheid tot je kracht!" Dat geldt niet alleen voor medici en therapeuten, maar ook voor patiënten zelf, zo stelde Zwart in het nagesprek met de zaal. Als patiënt moet je je wel realiseren dat de ziekte die je hebt jouw ziekte is. Je lichaam geeft je daarmee een serieus signaal.

De aard van het menszijn

Na de pauze was het woord aan dr. Pim van Lommel, cardioloog en deskundige op het gebied van leven en dood, lichaam en geest, zoals het programma vermeldde. Met een geslaagde mix van wetenschappelijke zorgvuldigheid en persoonlijk engagement las hij voor hoe hij zich sinds de jaren tachtig bezig houdt met het verschijnsel van de bijna-dood-ervaringen (BDE). Het publiek luisterde zo aandachtig dat je een speld kon horen vallen. Wat weten we eigenlijk over het begin en het einde van ons bewustzijn? Wat is de rol van de medisch bekende hersenfuncties voor ons bewustzijn? Heb ik een lichaam of ben ik het? Ben ik bewustzijn of heb ik het? Waar ben ik als ik slaap? Als ik bewusteloos of in coma ben, als mijn hart stil staat en mijn hersenfuncties opgehouden zijn? En als ik dan weer bij bewustzijn kom, waar kom ik dan vandaan? Zijn grote verdienste als wetenschapper is dat hij deze vragen serieus nam en ze vervolgens ook nog ging stellen aan patiënten die uit

bewusteloze toestanden bijkwamen. In een eerste onderzoeksrunde vertelden twaalf van de vijftig dat ze 'er' waren toen ze, van ons uit gezien 'weg' waren. En ze vertelden erover. Tot zijn verbazing vond Van Lommel dat er een aanzienlijke overlap was tussen de verhalen van de 'BDE'ers'. Het ging dus echt ergens over, constateerde hij. In een volgende ronde van 344 patiënten vond hij dat bijna een op de vijf zich iets tot heel veel herinnerde van het zijn buiten het eigen lichaam. Twee lijnen liepen in zijn presentatie hand in hand. Enerzijds het in kaart brengen van BDE. Wat is er over dat bestaan te zeggen op basis van de berichten van degenen die zich herinneren in het leven na de dood geweest te zijn? De tweede lijn is een zeer nauwkeurig onderzoek naar alle mogelijke hersenfuncties die op een of andere manier bij deze BDE's een rol zouden kunnen spelen. De reguliere collega's waren immers veelal zeker dat het allemaal uitsluitend ontregelde hersenzenuwfuncties betrof, en dus illusies en waanbeelden.

Van Lommel sloot af met de stelling dat het probleem van regulier-denken niet is dat ze geen nieuwe ideeën zouden kunnen zien, maar dat ze hun oude ideeën niet kunnen loslaten. Daardoor ontstaat er geen ruimte voor acceptatie van de nieuwe. Hij zei er

van overtuigd te zijn dat ons bewustzijn uiteindelijk door ons hele lichaam gedragen wordt. Gevraagd naar de betekenis van zijn bevindingen aan het ziekbed ten aanzien van al dan niet reanimeren of euthanasie, zei hij: daarmee wordt eigenlijk om een gesprek over de aard van je menszijn gevraagd. Zeker niet om een ja of nee reactie.

Effectieve gezondheidszorg

's Middags vertelde drs. Erik Baars, sectie-leider 'Mens' van het Louis Bolk Instituut, over zijn onderzoek naar de vraag 'Wat doet de zorg binnen de bestaande paradigma's? Een epidemiologische verkenning'. Daarbij keek hij samen met een studente naar de vraag wat de bijdrage van antroposofische geneesacties (interventies) aan de belangrijkste ziektebelasting in Nederland precies is. En hoe effectief die door de medici en patiënten ervaren worden. Zij vonden dat volgens de artsen in tachtig procent van de gevallen antroposofische geneesmiddelen en in veertig procent therapieën als kunstzinnige therapie, ritmische massage of euritmie-therapie voorgeschreven zouden moeten worden. De patiënten gaven in meer dan negentig procent van de gevallen aan dat de behandelingen effectief waren, naast een percentage van bijna tachtig procent van de artsen, en waren ermee tevreden. Opvallend was dat de patiënten door de antroposofische benadering beleven actiever aan hun behandeling mee te kunnen doen en meer invloed en controle te hebben op de eigen klachten. Dat sloot mooi aan bij wat de ochtendprekers hadden betoogd.

De vondst dat de antroposofische artsen ongeveer een kwart minder aan medicijnkosten bleken voor te schrijven was in het kader van het heersende kostendenken mooi

meegenomen. De genoemde resultaten werden door Baars fraai vanuit diverse filosofische kaders belicht.

Robocop

De dag werd afgesloten met een verhaal door drs. Arie Bos, huisarts in Amsterdam. Hij vroeg zich samen met de overgebleven deelnemers af 'Waar gaan we naar toe?' Als we in termen van de huidige medische technologie blijven denken is de kans groot dat we uitkomen bij Robocop: volledig gemechaniseerd en gecomputeriseerd. Als de marktwerking het wint zullen we binnenkort allemaal een jaar of dertig, veertig ziektevrij leven om vervolgens geruisloos te sterven, per persoon een ziektevrij kind nalatend. Hij illustreerde dat perspectief met een reeks markante publicaties.

Als we willen dat onze kinderen en kleinkinderen hun biografieën op aarde kunnen doorleven om hun ontbrekende vermogens te verwerven, in een levendige interactie met hun medemensen en de natuur, zullen we nu ons mensbeeld moeten bijstellen. Zonder een levend begrip van ons leven en dat in de natuur om ons heen zal dat niet gaan, betoogde hij. Daarvoor moeten we ons cellulaire en moleculaire deeltjesdenken wel bewust uitbreiden tot een denken in levende systemen. Dat leven blijft totaal zielloos als we er geen zielsbewust begrip van de psyche aan toevoegen. Dan is er ook nog de notie van het zelfsturende zelfbewustzijn, van waaruit we bepalen hoe we met onze gevoelens, ons leven en ons lichaam om willen gaan. Zonder dat ik-bewustzijn, waarmee we onszelf door voor- en tegenspoed, door ziekte en gezondheid heen blijven ontwikkelen, kunnen we nooit realiseren wat we als mens in aanleg zijn. ■

(De volledige tekst is bij de auteur op te vragen.)

Bijen in de lente

Jan Saal

Het is mooi weer. Het is tijd om weer eens bij de bijen te gaan kijken.

Deze winter was erger dan normaal. Ik ben nauwelijks bij de bijen wezen kijken. Dat kwam omdat ik het druk had en ook omdat ik steeds minder de neiging heb om sturend, organiserend naar de bijen op te treden. Dit wil zeggen dat de bijen in september worden ingewinterd en dat ik vervolgens pas weer ga kijken in het voorjaar, wanneer het mooi weer is. Mooi weer wil dan zeggen dat de zon schijnt en dat de temperatuur minimaal 16° C is. Dan zullen de bijen weer vliegen en kan ik zien hoe ze de winter zijn doorgelopen.

Het ziet er goed uit dit jaar. Zeven van de acht volken hebben de winter overleefd. (Vorig jaar waren het er maar vijf van de tien.) De volken vliegen goed en komen met stuifmeel en honing binnen. In vrij grote getale vliegen ze uit en komen ze binnen. Het betekent dat de volken al behoorlijk gegroeid zijn, dat ze voldoende vliegbijen hebben en ook voldoende stuifmeel en honing weten te vinden. Over dat laatste ben ik niet zo verbaasd. Ze staan in de boomgaard bij de Warmonderhof en daar beginnen de appelbomen te bloeien en de boomgaard staat vol met paardbloemen. Op ongeveer 500 meter afstand staan in het Wisentbos de kersbomen in bloei.

Toch is het elk jaar weer een verrassing hoeveel volken de winter goed doorkomen. Het hangt van veel factoren af of dit lukt. Deze winter was niet streng. Daardoor zitten de bijen niet rustig in de winter en gebruiken ze vaak meer honing dan wanneer het streng vriest. Deze winter is vrij regelmatig geweest. Dat is wel gunstig. Warme en koude periodes die elkaar afwisselen kunnen de bijen van slag brengen. In warme periodes zijn ze geneigd broed aan te zetten, terwijl ze in koude periodes juist dicht tegen elkaar aankruipen.

Belangrijk ook is het weer en de dracht in augustus vorig jaar. In die periode worden de bijen uitgebroed die de winter gaan overleven. Wanneer er dan weinig dracht is of de temperatuur te laag en het teveel regent, zijn deze bijen te zwak. Het gevolg kan zijn dat het volk daardoor de winter niet overleeft. De zomer was niet zo goed vorig jaar, maar kennelijk net goed genoeg.

Dan bestaat nog het muizengevaar. Daardoor heb ik vorig jaar vier volken verloren. Zodra muizen in een korf of kast kruipen, verpesten ze de atmosfeer voor de bijen zodanig, dat het volk meestal komt te overlijden. Gelukkig niet dit jaar.

Dit jaar komen ze goed de winter uit. Nu maar afwachten hoe de zomer wordt. ■

Zonder hoorns geen Demeter-melk

Gehoornde koeien houden

Jola Meijer



"Ik koop altijd Demeter-zuivel omdat ik wil dat koeien hun hoorns mogen houden", schreef mevrouw Jannie Möller uit Amsterdam aan de redactie. Zij stuurde daarbij twee publicaties van de werkgroep 'Koeien met hoorns' van de Bio-Ring Allgäu uit Zuid-Duitsland. Die Kuh und ihre Hörner (2001) en Die Kuh braucht ihre Hörner (2002). Hierin staan veel ervaringen, door boeren zelf verteld. Ook worden wetenschappelijke aspecten belicht en onderzoeksgegevens over koeien met en zonder hoorns gegeven. Interessant zowel voor vakmensen als voor leken. Bovendien rijk geïllustreerd met koeienfoto's van prachtige veerassen op Alpenweiden.

Ook in Nederland blijft het thema hoorns actueel. Als een veebedrijf omschakelt naar bd-landbouw moeten de koeien weer hoorns krijgen. Geert en Ria Bisschop uit Kallenkote vertellen over hun ervaringen hiermee.

Geert Bisschop: "In het verleden hadden wij uitsluitend een ligboxenstal. Om hierin koeien met hoorns te laten lopen was niet diervriendelijk. De ruimte was te klein, waardoor koeien die laag in de rangorde stonden niet konden vluchten.

Tien jaar geleden hebben we een potstal gebouwd en zijn meteen ook gestopt met onthoornen. Wij houden liever koeien met dan zonder hoorns. Er liepen toen vijftig koeien, inmiddels zijn dat er dertig. In 1999 zijn wij met ons bedrijf omgeschakeld van Eko naar BD.

Onze stal is een combinatie van ligboxen en potstal. De overgang naar dit type stal heeft destijds geen grote gevechten opgeleverd in de koppel. Slechts af toe komt een bloeduier voor. Wel is van het voerhek het zelfsluitend gedeelte en één buis weggehaald. Hierdoor hebben de koeien bij het vreten meer ruimte. Onze koeien hebben vrij grote hoorns. De potstal is een groot voordeel voor het vee. We zien dat negentig procent van de koeien ervoor kiest om in het stro in de potstal te liggen en zij gaan daarvoor, zonder probleem 1.25 m. via de trap naar beneden. De tien procent die in de ligboxen gaan liggen zijn niet altijd dezelfde koeien, maar wisselend. Alleen als er tochtige

Foto: Martin Bienenrth

koeien zijn ...dan is het niet rustiger in de ligboxenstal, maar liggen daar juist meer koeien, omdat voor de tochtige koeien in de potstal veel ruimte nodig is.

In het begin, toen gehoord en ongehoord vee door elkaar liep, was de rangorde verstoord. Vaarzen die gewoonlijk onderaan in de rangorde staan, waren toen hun oudere soortgenoten de baas.

Nu, na tien jaar, zijn er nog vijf koeien zonder hoorns op ons bedrijf. Twee van hen staan laag in de rangorde, twee gemiddeld en één hoog.

Wat bijdraagt aan rust in een stal met gehoord vee is misschien het volgende. In de herfst doen wij de pinken en drachtige vaarzen al bij de koeien in de wei. Ze kunnen dan aan elkaar wennen terwijl ze veel ruimte hebben. Als de eerste tien koeien in de melkstand staan, doen we pas het hek van de wachtruimte dicht, zodat ze niet te krap staan.

We hebben een kudde. De laatste achttien jaar zijn er geen koeien meer aangekocht. Er is een mooie leeftijdsopbouw en er lopen ook oudere koeien bij. We zien dat koeien die lager in rangorde staan, in de potstal op een plek gaan liggen waar ze vlot kunnen weggelopen. Ruimte is belangrijk voor rust in de stal."

Bio-Ring Allgäu

In 1999 werd deze werkgroep voor koeien met hoorns door een aantal boeren opgericht. Men was verontrust, want zonder noemenswaardige publiciteit was in hun regio al tachtig procent van het vee onthoord. In de bergstreek Allgäu wilde deze werkgroep hiertegen

iets doen. Gunter Steinbach schrijft in de inleiding van *Die Kuh braucht ihre Hörner*: "Koeien zijn eigendom van boeren. Zonder hun toestemming kunnen zij niet worden onthoord. Boeren nemen in hun beroep de verantwoording voor land en dieren op zich. Zonder dat zij van buitenaf daartoe worden gedwongen, keren zij zich nu tegen het eigen, door hen beschermde, levende kapitaal. Hoe bestaat het dat dierbezitters na vele honderden jaren of beter gezegd, na duizenden jaren succesvol huisdieren houden, plotseling op het idee komen om de hen toevertrouwde dieren gewelddadig te ontdoen van grote doorbloede lichaamsdelen? Deze vraag is makkelijker gesteld dan beantwoord[...]"

Steinbach houdt niet alleen boeren verantwoordelijk voor het probleem van onthoornen, maar vraagt iedereen de hand in eigen boezem te steken. Door zelf na te gaan hoe de eigen leefwijze of leefomgeving hieraan bijdraagt en om te beginnen met bewustzijn voor het gegeven dat koeien alleen koe kunnen zijn als ze hoorns dragen.

*Niet alleen boeren
zijn verantwoordelijk
voor het probleem van
onthoornen*



Betje 152 en Marie 153 in de wei op het bd-bedrijf van Geert en Ria Bisschop in Kallenkote

Eén van de artikelen is van Martin Biennerth (geboren in 1957 en na agrarische en journalistieke omzwervingen nu boer en kaasmaker in het Zwitserse Graubünden).

'Door mijn werk als kaasmaker en koehoeder gedurende zeventien jaren in de Zwitserse Alpen, ben ik goed bekend met de ontwikkeling van koeien met hoorns naar koeien zonder hoorns. Talloze discussies over dit thema hebben wij, alpenherders met boeren en boerinnen, zowel in de dalen als hoog in de bergen gevoerd. Wat in het 'benedenland' werd gedaan zou langzaamaan ook in het berggebied worden nagevolgd, vanwege vooruitgangsgeloof, zogenaamde moderne wetenschap ofwel simpelweg om het streven naar meer en groter. Steeds werd wijzend op de portemonnee geargumenteed, met het gegeven van de langzaamaan uitstervende leefwijze en cultuur van bergboeren.

De vraag van de hoorns werd in het berggebied van Graubünden pas ongeveer twintig jaar geleden gesteld, toen de eerste boeren loopstallen bouwden. Een van hen onthoornde toen al zijn dieren, nadat hijzelf door de stier tegen de muur was gezet en met de schrik vrij kwam. De verbreiding van loopstallen in de volgende jaren en de wens van de boeren uit het vlakke land om hoornloos vee te kopen, dwong veel bergboeren ertoe ook de koeien te onthoornen. Deze trend gaat nog steeds door. Op de grote Alpenweiden in Graubünden (met 80 tot 140 melkkoeien) komt vandaag de dag voor dat meer dan de helft van de dieren hoornloos is. Met zulke gemengde kuddes, maar ook met kuddes waar nog bijna alle dieren hoorns hebben kon ik in het ver-

leden werken en ervaring opdoen.[...] Door mijn vijfjarige werkzaamheid als EG-inspecteur voor bio-industriële bedrijven kreeg ik breed inzage in de stallen van onze boeren in Zuid Duitsland. Treurigheid maakte zich altijd weer van mij meester als ik moest toezien hoe met onze medeschepselen, de huisdieren, werd omgegaan. Als het thema onthoornen op tafel kwam, troffen mij telkens ongelovige blikken als ik vertelde dat wij dagelijks 140 melkkoeien met hoorns 's morgens en 's avonds moesten vast zetten om te melken.

Ik moet bekennen dat het vandaag niet best gesteld is met de mensdier betrekkingen in zeer veel bedrijven. Op het thema hoorns-hoornloos wil ik hier in kleine episodens ingaan, die ik in de omgang met mijn liefste huisdieren, de koeien, beleven en waarnemen mocht.[...]

De rangorde

Elke zomer heeft de kudde op de Alp een andere samenstelling. Zij is niet van begin af aan een rustig geheel. Er bestaat kuddestructuur en die moet elk jaar nieuw worden uitgevochten. Elga de oudste koe was afgelopen jaar de leider, niet onaangevochten, maar ze hield steeds stand. Ook dit jaar zou ze het niet gemakkelijk hebben om haar plaats te verdedigen. Enkele dieren zijn nieuw op de Alp, andere zijn ouder geworden en rijker aan ervaring dan vorig jaar.

De strijd om de rangorde begint meestal een à twee dagen na vertrek naar de Alp, als de grote opwinding voorbij is en de overgang van de stal naar buiten geaccepteerd is. Interessant is dat niet allen met allen strijden of dat een onoverzichtelijke chaos ontstaat. Het gaat om de leidersfunctie van de hele kudde, uitzonderingen daargelaten. De beslissing wie uiteindelijk aan het eind van de zomer de leidende koe zal zijn, kan al meteen vallen.

Nu hadden nieuwe koeien al snel Elga herkend als een dier hoog in de rangorde en ten dele geaccepteerd. Toch kwamen enkele naderbij om haar uit te testen en de rangorde af te tasten. Men kan de spanning die bij zo'n ontmoeting ontstaat goed voelen en herkennen. Dergelijke ontmoetingen gaan meestal zonder uiterlijke strijd voorbij. Deze strijd wordt innerlijk gewonnen en de uitstraling van de koe is voldoende om de rangorde duidelijk te maken.

Nu klopt iets niet en hangt er iets in de lucht. Een paar koeien houden op met grazen en Elga staat als aan de grond genageld. Tegenover haar, op circa vijf koelengtes afstand, heeft een krachtige koe, Julia, zich geposteerd. Ze gaat langzaam met de kop naar de grond gericht op Elga, die fier overeind staat, af. Julia krabt met haar voorpoot afwisselend, dan links dan rechts, in de grond. Graspollen vliegen door



de lucht. Elga beweegt niet. Julia gaat langzaam Elga voorbij. Ze blijft naast haar staan, op twee koelengtes afstand en heft haar kop op. Nu heft ook Elga haar kop op, merkwaardig scheef, plooiën worden zichtbaar aan de wangen, tussen de ogen en oren. Ook Julia plooit de huid van haar hals. Beide dieren bewegen in totale gespannenheid, langzaam hun kop, als een vertraagde filmopname, Elga nog steeds aan de grond genageld, Julia krabbend maar duidelijk terughoudender.

Ze blijven zo onderzoekend staan, gedurende vijf à tien minuten, wat een kleine eeuwigheid lijkt te zijn. Dan breekt het los. Als op een afgesproken teken knallen beide schedels op elkaar en Elga wordt teruggestoten. Ze houdt af, wijkt uit, zet dadelijk de tegenaanval in en opnieuw slaan de koppen tegen elkaar. Deze keer wordt Julia opzij gedrukt. Elga stort zich met haar volle gewicht op Julia, dwingt haar zelfs op de knieën en schept haar na met haar hoorns, die ze nu pas inzet. Julia gaat weg en wordt nog kort door Elga achtervolgd. Voor dit ogenblik is de rangorde duidelijk. De oude leidkoe is overwinnaar gebleven.

Voor het sociale in de kudde zijn de rangordetwisten van groot belang. Door rangordestrijd krijgt elk dier zijn eigen plaats in de kudde. De afzonderlijke dieren hebben daardoor minder stress bij het bewegen, eten, drinken en liggen in de kudde. Koeien hebben, behalve de moeder-kalf binding geen sociaal gedrag zoals wij dat kennen, als het gaat om zwakkere te beschermen. Kleine of zwakke dieren worden voortdurend verdreven en verdrukt. Door een duidelijke plaats in de rangorde is er voor zulke dieren een overlevingskans. Gehoornde koeien bevechten hun rangorde anders dan onthoornde dieren. De strijd is korter en heftiger, maar ook duidelijk en de gevolgen langdurend. Meestal komt het niet eens tot strijd. Door bepaalde houdingen van de kop, neus, oren en hoorns worden signalen afgegeven, die andere koeien verstaan. Daarom is het niet nodig dat telkens opnieuw wordt gestreden om de rangorde. Ontbreken de hoorns, dan ontbreekt een belangrijk instrument voor deze 'taal'. Dit kan men goed waarnemen bij een gemengde kudde, van dieren met en zonder hoorns.

Nieuwe koeien met hoorns houden bij het grazen op de weide een grotere afstand aan. Hoornloze koeien grazen dichters naast elkaar, ook als zij vreemd zijn voor elkaar. Komt er strijd, dan wordt niet alleen de schedel ingezet om te duwen, wat de klassieke uitdrukkingvorm is voor het tot stand komen van een kuddestructuur. Hoornloze dieren hebben geleerd te 'scheppen'. Ze bewerken de andere koeien

meestal van opzij. Buik en hals zijn geliefde doelen. De uiteenzettingen duren langer, lijken minder heftig, bijna speels. Hierna vinden de dieren niet zo snel hun plaats in de kudde. Daarom vechten zij vaker om de rangorde.

Tussen de hoogste plaats in de rangorde en een leiderskoe is een verschil. De hoogste koe in de rangorde is de cheffin van de kudde. De leiderskoe is diegene die altijd de eerste is en voorop gaat naar de weide of terugkomt. Andere kuddedieren worden daardoor meegetrokken, wat het hoeden werkelijk lichter maakt. Het hoeft niet, maar het kan zijn, dat een dier zowel 't hoogst in rangorde is alsook de leiderskoe. Bij onze koe Marey was dit sinds jaren het geval. Ze had een zekere uitstraling en werd in de kudde geaccepteerd. Winter '92 werden haar hoorns afgezaagd en in de zomer '93 kwam zij weer op de Alp. Ze gaf de indruk gedesoriënteerd te zijn, was schuw en onzeker. Het trekken over de weiden werd niet meer door haar geleid, ze was steeds midden in de kudde te vinden. Pas na een halve zomer op de Alp was ze hersteld en kon ze haar leidersfunctie weer over nemen. Ze was 'de oude', maar treuriger.

Een opmerkelijke gebeurtenis

In augustus '89 begon het 's morgens tijdens het melken te sneeuwen. Tegen negenen deden we de koeien naar buiten, de sneeuw was nat en bleef niet liggen. Ik moest de stal nog schoonmaken en trok winterkleding aan. Daarna rende ik de koeien achterna, die al uit het zicht waren. De meeste van hen trokken zoals verwacht naar de wei-



Foto: Martin Bienert

de, maar enkele waren op een steile helling gebleven. Daar was de sneeuw blijven liggen en ik werd ongerust. Snel bereikte ik de koeien die hoog stonden en kon hen weghouden van een lawinebaan, die bij regen, sneeuwval en droogte een gevaarlijke glijbaan wordt. Twee glijsporen naar beneden ontdekte ik, maar ik zag geen gewond of liggend dier. Met inspanning van al mijn kracht en veel geduld, om geen dier tot plotseling bewegen op te jagen, lukte het om drie koeien van de helling min of meer glijdend naar beneden te krijgen, waar het minder gevaarlijk was. Tot nu toe had ik alleen beleefd en gehoord dat schapen bij sneeuwval naar boven trekken. Maar uitzonderingen bevestigen de regel. Beneden zocht ik naar twee koeien waarvan ik de sporen had gezien en vond een gewonde koe. Gerta stond er suf bij, zonder eetlust en met hangende kop, omringd door twee stalgenoten. Veel plooiën tussen de oren en ogen toonden mij haar pijn. De rechter hoorn was met de pit afgebroken, hing nog aan de kop en bloedde. 's Avonds hebben we via de radio, de boer van de koe ingelicht en gevraagd om boven te komen. De volgende dag kwam hij met een zak gipsverbanden, waarmee hij de hoorn wilde redden. Ik had hierover sterke twijfels, want een voortdurend trillen door het lopen op de Alp zou het aangroeiën van het bot verhinderen en bij het weiden zou de koe immers steeds met haar hoorns in de struiken kunnen blijven hangen. Of het aangroeiën werd door gesteggel met andere koeien voor en na het opstallen om te melken verhinderd. Bovendien zou het jeuken en de koe met haar hoorns daarom gaan schuren aan graspollen of langs bomen. Dat een boer probeerde een hoorn van zijn koe te redden was voor mij een bijzondere belevenis, ik maakte immers meer de tendens mee dat collega's hun kalveren al onthoorden. Die hele verdere zomer nam ik Gerta en haar gegipste hoorn waar. De koe verreed bosschages, ging opstootjes uit de weg en hield bij het opstallen haar kop scheef met de zere hoorn naar boven. Gedurende een maand zag ik dat de hoorn nog bewoog en niet was vastgegroeid. Later, toen de weidetijd op de alp voorbij was, vertelde de boer mij dat Gerta weer twee vastgegroeide hoorns had, nadat het gips was afgenomen! ■

Die Kuh und ihre Hörner (2001) en Die Kuh braucht ihre Hörner (2002)
 -te koop (ca. € 4.00 p dl.) bij De Zaailing, Ruysdaelstraat 21/23, Amsterdam,
 telefoon: 020 6793817.
 -te bestellen bij www.bioring-allgaeu.de
 Informatie en gegevens van M. Bienerth: www.alpsicht.ch

Klank en plant



Robert de Haan / redactie

Circa dertien jaar geleden stelde klanktherapeut Robert de Haan zich de vraag naar het effect van toon, klank en woord op de groei en ontwikkeling van planten. Door ervaringen met muziektherapie voor verstandelijk gehandicapte kinderen, het zingen van klankoefeningen met volwassenen en het voordragen van meestal zelfgeschreven gedichten bij diverse gelegenheden was hij al bekend met de invloed hiervan op de mens. De twee laatstgenoemde activiteiten maakten, naast zelfstudie en het volgen van privélessen, deel uit van een omscholing waartoe hij genoodzaakt werd door een proces van geleidelijk aan blindworden. In onderstaand artikel schrijft hij hierover.

Op zoek naar antwoorden op mijn vraag stuitte ik al gauw op verslagen van experimenten met via luidsprekers voortgebrachte muziekopnamen in proefruimten, kassen en op akkers. Het geluid van veelal bekende klassieke orkestwerken van ondermeer Bach, Mozart, Beethoven en Brahms, en vooral dat van Indiase raga's versnelde de kieming en groei van planten, maakte hen sterker en gezonder, zorgde voor een grotere opbrengst en leverde een sterker en gezonder nageslacht op. Door hardrock verpieterden ze snel en stierven meestal. Al waren de resultaten boeiend, toch bleef de vraag: wat werkt op wat? Ik volgde een individuele weg en ging meer elementair te werk. Een toon werkt anders dan een ritme. De eerste draagt

Wie bekend is met euritmie zal in gebaren en gestalte van de plant euritmische gebaren kunnen herkennen

vormkrachten aan terwijl de tweede levenskrachten vrijmaakt en verhoogt. De werking van wijdere en nauwere intervallen is zeer verschillend. Zo heeft bijvoorbeeld de secunde met het waterelement, met het stromende te maken. Het gaat hier om algemene werkingen die zowel op de mens alsook op dier en plant hun invloed doen gelden. Bij hoge tonen overheersen de vormkrachten, bij lage tonen de wetten van de stof, van de traagheid.

In zijn boek 'Wasserklangbilder' beeldt Alexander Laterwasser staande golfpatronen af die op het wateroppervlak van vaatjes water ontstaan waarboven een toon uit een luidspreker klinkt, onder andere sterfiguren en spiralen. Hoe hoger de toon des te complexer en verfijnder en hoe lager de toon des te plomper het patroon.

Grotere opbrengst mag voor een boer of tuinder erg aantrekkelijk zijn, ik ben meer geïnteresseerd in het herstellen van harmonie en gezeten.

In deze tijd brengt de menselijke activiteit veel verstoring van allerlei aard teweeg in de leefomgeving. Daardoor worden kosmische werkingen soms in sterke mate afgedempt. Muzikale tonen, intervallen en ritmen brengen kosmische krachten in de wereld van ruimte en tijd binnen. Zij kunnen de

plant weer in verbinding brengen met haar bron. Men zou kunnen zeggen dat planten in wezen bekend zijn met muziek aangezien hun oerbeeld, hun kosmische blauwdruk, zich bevindt in de sferenharmonie, de voor ons oor onhoorbare kosmisch-geestelijke muziek van zon, planeten en sterren in hun onderlinge samenspel.

Wie bekend is met euritmie zal in gebaren en gestalte van de plant euritmische gebaren kunnen herkennen, vooral die van de woordklanken. In de verticale strekking van de hoofdstengel bijvoorbeeld ziet men de I, in de opstijgende sapstroom de L, in het bladgebaar de M en in het ontluiken van de bloem de H.

De meeste praktische ervaring heb ik opgedaan in de praktijkprojecten van de opleiding voor ecotherapie van Hans Andeweg. Hier wordt een hele tuin of akker gebalanceerd met

alle planten en bomen daarop. Dit gebeurt meestal op afstand via het geheugenveld, door Rupert Sheldrake het morfogenetisch veld genoemd. Er liggen echter grote mogelijkheden voor het gericht toepassen van specifieke muzikale en klank-elementen voor een bepaald gewas en met een bepaald doel zoals een goede worteling, een goede bladontwikkeling, het stimuleren van de assimilatie (hoge tonen), het ondersteunen van de vruchtontwikkeling ten behoeve van de smaak en het bevorderen van de zaadkwaliteit. Ook kan men denken aan de fermentatie van brood.

Tijdens de opleiding van Hans Andeweg heb ik geleerd het wezen van een plant, een akker of een bos te bevragen over de middelen die gebruikt kunnen worden voor een bepaalde doelstelling. Belangrijker dan het werken met bepaalde muzikale vormen is het werken van-

uit dankbaarheid en eerbied jegens de natuurwezens. In oude tijden waren de meeste volken bekend met het effect van toon en woord op de omgeving. Wij moeten echter eigentijdse vormen hiervoor ontwikkelen. Voor mij horen hierbij geen cd's van Mozart of Brahms. Deze zijn voor mensen gecomponeerd en niet voor planten. Momenteel lopen een paar experimenten met enkele planten. Ook heb ik een aantal spreuken ontwikkeld bij verschillende gelegenheden in het agrarisch werk. Sommige daarvan maken deel uit van door mij ontwikkelde rituelen waardoor de energie bijeengehouden wordt. Onder andere in de sociaaltherapeutische gemeenschap Bronlaak heb ik met bewoners en medewerkers enkele van deze rituelen uitgevoerd, zoals een zaairitueel. De aanroeping van de natuurwezens, de spreuken en de klanken van trommel, klankschalen of fluit bij deze rituelen werden voelbaar met vreugde ontvangen door de elementaire wereld. De gemeten energetische waarden erna waren een stuk hoger dan ervoor. De kwaliteit van de geoogste gewassen was, gelet op perioden van ongunstig weer tijdens hun groei, goed te noemen. ■

*Voor nadere informatie:
Robert de Haan, Chopinlaan 69,
3706 BN Zeist, telefoon: 030 6953497*

"Leve het Water", dat is in de woorden van Jan Diek van Mansvelt de boodschap waarmee de Stichting Water, Drager van het Leven zich op 23 april in Antropia presenteerde.

Het bestuur van deze stichting, initiatiefnemer van deze conferentie, had vier gerenommeerde vertegenwoordigers van wetenschap, kunst en religie bijeengebracht om het talrijke publiek een breed beeld van het wezen en de betekenis van water te kunnen presenteren. Water in zijn talloze vormen, bewegingen en kwaliteiten, in natuur en cultuur, onderzoek en techniek: het kwam allemaal langs.

Jan Diek van Mansvelt

Waarom zouden we naar Mars reizen om het water in de kosmos te zoeken, als we op aarde de kosmos in het water kunnen vinden? Deze vraag stelde de eerst genodigde spreker Dr. Wolfram Schwenk aan het publiek in zijn grondige en zorgvuldige voordracht 'Water als draagster van het Leven'. Daarin vertelde hij over het ontstaan van de zogenaamde druppelbeeldmethode, als techniek om de levendigheid van het water objectief

in beeld te brengen. Centraal daarin staat het begrip 'Das Sensibele Chaos', ontwikkeld door Theodor Schwenk, de vader van Wolfram, bekend van zijn fraaie boek met die naam (de gevoelige chaos; ook in Nederlandse vertaling beschikbaar). Wolfram doet nu al bijna dertig jaar onderzoek met die methode in het nu door hem en vrienden geleide Institut für Strömungsforschung, in Herrischried, in het Zwarte Woud (Dld). Enerzijds gaat het daarbij om het vaststellen van de mate van 'levendigheid' van water dat vanuit alle kanten van Europa en ver daarbuiten bij hen voor onderzoek wordt aangeboden. Maar tegelijk gaat het ook om de vraag hoe de techniek van de druppelbeeldmethode telkens weer sprekender en nauwkeuriger gemaakt kan worden. Hij liet overtuigende beelden zien van 'dood' water uit 'dodelijk vertechniseerde' omgevingen en daar tegenover 'sprankelende' beelden van water uit ongerepte bronnen, dan wel water dat succesvol met verlevendigende behandelingen gerevitaliseerd was. Daarbij gaf hij duidelijk aan dat het voor iedereen een – uiteindelijk morele – vraag is om de evidentie van de daarbij gebruikte druppelbeelden wel of niet te willen zien. Net zoals dat bij andere 'beeldvormende' methoden, zoals de koperchloride-kristallisatie of papierchromatografie (ook wel 'kristallisatie' en 'stijgbeeld' genoemd) of bij het 'lezen' van bladmetamorfose-reeksen het geval is. Als je het hebt leren zien kan je je niet voorstellen dat iemand anders het niet ziet zitten. Alleen door te herinneren hoe je

"Als je het hebt leren zien kan je je niet voorstellen dat iemand anders het niet ziet zitten"

er vroeger zelf naar keek snap je de ander dan weer precies. Wie even kijkt op www.stroemungsinstitut.de/index.htm ziet daar de indrukwekkende reeks publicaties van Schwenk en zijn staf, waarbij veel Engelse vertalingen beschikbaar zijn. Uit ervaring weet ik dat die publicaties veelal bijzonder fraai geïllustreerd zijn: een plezier om naar te kijken. Dat alleen al.

Water dat in velerlei fraai gevormde bakken of schotels tot 'harmonisch bewegende stromingsvormen' wordt uitgenodigd was het thema dat de tweede gastspreker, de Engelse beeldhouwer John Wilkes aanbood. Hij deed dat met veel fraaie beamerbeelden en een meeslepende spreekwijze. Mooi voorbeeld van hoe een kunstenaar het gevoel van zijn publiek in zijn betoog betreft, na het puur wetenschappelijk nauwkeurige verhaal van Schwenk. Toch was ook dit verhaal logisch opgebouwd: vanuit zijn belangstelling voor geometrische ruimtevormen was John in aanraking gekomen met het werk van

Het Wezen van het

Schwenk senior. Waar het bij de druppelbeelden om interfererende ringwervels gaat die zich op een plat glas van het druppelcentrum naar de periferie uitbreiden, ontdekte John hoe het water 'ineens' kon gaan 'swingen'. Al spelende met water dat hij midden door symmetrisch gevormde bakken liet stromen, zag John eerst hoe in die bakken tegenstroming optrad, zoals we die bijvoorbeeld kennen van het water dat tussen de kribben in IJssel, Maas en Rijn tegen de stroom in beweegt. Prettig voor kanoërs die stroomopwaarts willen peddelen. John's vondst is dat er bij bakken die op een bepaalde manier gevormd waren er plotseling een ritmische pendelbeweging in de waterstroom ging optreden. In plaats van spiegelbeeldig tegenover elkaar te wervelen, stroomde het water nu lemniscaatvormig van de ene bak in de andere en weer terug naar de ene, en weer naar de andere enzovoorts. En dat terwijl er van boven steeds nieuw water bij kwam en van onderen steeds water wegliep. Een 'staande' heen-en-weer bewegende lemniscaat, die bovenop de doorgaande waterstroom stond. Stomme verbazing in de zaal bij wie het voor het eerst zag en hoorde. Blijfe herkenning voor wie de flowforms al eerder actief zag. Tijdens de rest van zijn verhaal vertelde John over alle mogelijk varianten van flowforms die hij in de afgelopen decennia ontwikkeld heeft. Hij maakte ze groot en klein, diep en vlak, symmetrisch en asymmetrisch, in uniforme reeksen maar ook in pluriforme reeksen: voor buitenshuis en voor binnen, van glas, beton, natuursteen, polyestert of metaal, voor industrieel of voor artistiek

gebruik. Teveel om hier op te noemen. Ook een waaier van onderzoeken om te zien hoe het water door het stromen in die vormen van kwaliteit verandert. Vissen die graag spelen waar de flowforms in een vijver uitmonden. Brood dat beter rijst en langer vers blijft als er flowform-water in de deegbereiding gebruikt wordt. Planten die rijker bloeien en dieper wortelen in flowform-water, ook opvallende verbeteringen in de druppelbeelden van flowform-water. Maar ook versnelde biologische afbraak van organisch vuil in afvalwater en bescherming tegen aardappelziekten (ontsmetting) worden als flowform-watereffecten gemeld. Het publiek luisterde ademloos, en beloonde John met een daverend applaus als hij, slechts een kwartier na de afgesproken tijd, zijn verhaal met moeite stopt.

Versteend denken

Met Siegward Knijpenga, bewindsdragend priester van de Christengemeenschap, komen de bijbelse en de rituele aspecten van het water aan bod. Hij begint met het levenswater in het gelijknamige sprookje. Via de vier stromen uit het paradijs en Mozes' tocht door de woestijn, compleet met water dat hij uit de steen lokt door haar aan te slaan, neemt hij het publiek mee naar de doop in de Jordaan. Hij staat uitvoerig stil bij het moment waarop Christus aan zijn discipelen vraagt "wie zeggen ze dat ik ben?" waarop in Petrus het antwoord opwelt: "Gij zijt de Zoon van de levende God". Christus zegt vervolgens "dat heeft mijn Vader je gezegd", waarmee Hij zijn Schepper als oerinspiratiebron karakteriseert.

Van daaruit karakteriseert Siegward ons materialistische denken als versteend, met het perspectief dat we het zelf in ons weer tot stromen kunnen brengen: door de juiste afwisseling van ingespannen nadenken en alle gedachten van je afzetten om jezelf open te stellen voor de levende geest. Je kent dat wel, zei hij, als je inspiratie ineens weer gaat stromen na een moeizaam en schijnbaar vergeefs gezwoeg door de woestijn van stagnatie. Hij sloot af met de verwijzing naar het brood dat lichaam wordt en het water dat wijn wordt in de cultus. De cultus die een prachtig voorbeeld is van een zeventvoudige metamorfose die zich door een reeks ritmisch herhalende teksten voltrekt en zelf door de dagelijkse of meermaals dagelijkse herhaling versterkend doorwerkt.

Eigen geschiedenis en karakter

Elke rivier schrijft zijn unieke rune-teken in de aarde, zei de kajakenthousiast Dr. Joachim



Foto: archief BD-Vereiniging

Water

... versnelde biologische afbraak van organisch vuil in afvalwater en bescherming tegen aardappelziekten worden als flowform-watereffecten gemeld

von Königslow, die als laatst genodigde spreker aan de beurt kwam. Hij is onder meer vrijeschoolleraar in Dortmund (Dld) en auteur van het boek "Fluessen Mitteleuropas, zehn Biografien".

Joachim begon te vertellen hoe het water in gletschers, bronnen, rivieren, meren en zeeën meer of minder geïndividualiseerd is: dan heeft het een naam. Als grondwater, in planten, dieren en mensen, maar ook in de atmosfeer is het daarentegen naamloos dienstbaar. Veel steden zijn aan water gebouwd en ontlenen daar hun karakter en ook hun naam aan. Maar zelf heeft elke rivier ook zijn eigen geschiedenis en zijn eigen karakter. Ik dacht meteen ook aan de typisch eigen karakters van de wijnen van Moezel, Rhône, Rijn, Donau en zo meer: zo heeft elke rivier dus zijn individuele wijn, met daarbinnen de verdere individualisatie in de wijnhellingen en wijnhuizen (Chateaux). Joachim stelde voor het vloedbed van een rivier als haar fysieke ruimte te beschouwen. De veranderende stromingen in de verschillende jaargetijden en weersomstandigheden, nu eens vol en hard

stromend, dan weer laag en trager stromend, karakteriseert dan het leven van de rivier. Hij gaf aan dat de kanalisatie van een rivier veel weg heeft van wat we in ons lichaam aderverkalking zouden noemen: een teken van versterving. Vroegere culturen waren er wereldwijd van overtuigd dat elke rivier zijn of haar eigen godheid had: het rivierwezen. Dat gaf die rivier het eerder genoemde specifieke karakter. Wij kunnen het nu omdraaien en zeggen: dat karakter is iets wezenlijks. Tot slot beschreef hij een aantal geologische ontwikkelingen van Europese rivieren, die zo te zien verschillende levens achter de rug hebben: bijvoorbeeld hoe de Rijn ooit uit de vroegere Donau en Rhône is ontstaan. De huidige biografie van een rivier zag hij in het verloop van bron tot monding: de oorsprong (babyfase) relatief algemeen; het eigenlijke verloop oerspecifiek en de mondingdelta (ouderdom) weer wat algemener.

In de plenaire discussie werd Maarten Gast gevraagd naar de unieke waterkwaliteit van het Amsterdamse drinkwater, wat hij aan het drie maanden durende verblijf in de Waterleidingduinen toeschreef: uniek in en buiten Nederland. Schwenk wees er op dat die duinen levende ecosystemen zijn en Wilkes raadde aan een procent van het drinkwater over flowforms te laten stromen voor het de stad in gaat. Aan Von Königslow werd gevraagd wat hij over stuwdammen en het rivierleven kon vertellen. Hij zag dat ze veelal na enkele decennia een totale ecologische en sociale ramp betekenden. Maar dit kon hij niet meer nader uitwerken, de dag zat er op. ■

Zie ook www.stichtingwater.nl

Op 13 april organiseerde het Louis Bolk Instituut een minisymposium 'Van praktijk naar wetenschap'. Daarmee vierde het LBI de recente benoeming van 'haar' nieuwe hoogleraren: prof. dr. ir. Edith Lammerts van Bueren en prof. dr. Ton Baars.

LBI levert twee Van Praag

Jan Diek van Mansvelt

Ton Baars, bioloog en specialist op het gebied van veehouderij, werd voor zes jaar benoemd tot voltijds hoogleraar Biologisch-Dynamische Landbouw, aan de Landbouwfaculteit van de Universiteit Kassel. Die landbouwfaculteit is op verzoek van de studenten al vijf jaar geleden geheel overgeschakeld op ecologische landbouw (17 leerstoelen). Zestig procent van die studenten loopt stage op biologisch-dynamische bedrijven: die zijn immers het meest interessant. Ook Ton's bd-leerstoel komt uit vragen van de studenten voort.

Edith Lammerts van Bueren, expert in de plantenteelt en -veredeling, werd voor een

De bioprofessoren Kijken naar Wetenschap



*Om mee te nemen naar de proefboerderij van de Universiteit Kassel:
een Fries Hollands stamboekkalf uit de ecologische stal van Frits Lozeman. Foto: LBI*

dag per week gedurende vijf jaar benoemd tot bijzonder hoogleraar Biologische Plantenveredeling aan de Wageningen Universiteit. Haar leerstoel is gefinancierd door het Veehuizen Tulp fonds (van de aardappelkwekersfamilie). Edith was onder meer initiatiefneemster in de biologische plantenveredeling en zaadproductie en heeft die nationaal en internationaal op de kaart gezet. Zij heeft nu de kans om specifieke concepten en strategieën uit de biologische sector verder wetenschappelijk te onderbouwen. Voor de rest van de week blijft zij actief als onderzoekster op het Louis Bolk Instituut (LBI). Haar benoeming komt op een goed moment. De biologische landbouw wijst immers de gentechologie af, maar wil wel

graag moderne rassen die het in haar systeem goed doen.

Ton Baars stelt zich onder meer voor de opdracht om het gesprek tussen de bd-landbouw en de wetenschap op gang te brengen, ervaringskennis te integreren in het onderzoek en onderzoekskennis te bundelen.

Beide nieuwe professoren waren eind vorig jaar gepromoveerd op belangrijke delen van het vele werk dat zij de afgelopen vijftien jaar op het LBI gedaan hebben. Edith Lammerts van Bueren liet niet na om dat instituut te bedanken voor de vrijstelling die zij speciaal daartoe had gekregen.

Op het minisymposium waarmee de benoemingen gevierd werden, spraken achtereen-

volgens Edith Lammerts van Bueren, vanuit de praktijk aangevuld door groenteveredelaar Jan Velema. Rundveeveredelaar Dirk Endendijk leidde Ton Baars in en Jan Paul leidde hem als opvolger vanuit het LBI uit. Tenslotte sloot Dr. ing.-agr Urs Niggli, directeur van het Zwitserse Onderzoeksinstituut voor Biologische Landbouw (FiBL) het minisymposium af, maar niet dan nadat Ton op het podium van de boeren een levend kalf had gekregen.

Edith vertelde in haar openingsverhaal hoe de bd-boeren haar in 1986 de vraag stelden hoe ze naar de hybride rassen konden kijken en ook hoe de bd- en Eko-boeren aan niet (met gif) ontsmet zaadgoed zouden kunnen

*Ton Baars:
"De weg van praktische
ervaring naar
ervaringswetenschap
is de toekomst"*

komen. Zo kwam ze via onderzoek naar de mogelijkheden voor een gentechvrije voedselketen onder andere bij de vraag naar regionaal aangepaste en zaadvaste rassen. Het ontbreken van geschikte rassen op de markt leidde tot het geven van selectiecur-sussen aan boeren. Ook internationaal zette Edith de biologische plantenveredeling succesvol op de kaart, tot en met een FAO-conferentie. Om de leerstoel biologische plantenveredeling te kunnen bezetten moest zij eerst promoveren, wat zij op basis van haar jarenlange voorwerk relatief snel kon doen. Haar toekomstplannen hield zij nu nog voor zich, in verband met haar inaugurele rede later dit jaar.

Jan Velema vertelde hoe hij zo'n vijftien jaar geleden als reguliere plantenveredelaar steeds meer geraakt werd door de interacties van de gewassen en hun milieu. Door toene-mende concurrentie en dalende prijzen voor boeren nam de druk op de veredelingsbedrij-ven enorm toe. Van ruim tachtig veredelaars in de jaren tachtig zijn er nu nog slechts acht over. Gegrepen door Edith's verhalen stortte Jan zich destijds in het avontuur een biologisch groenteveredelingsbedrijf op te zetten: alleen al gezien zijn vertelplezier is dat goed gelukt. Als present gaf hij Edith een exemplaar van de zaadvaste hybride bloemkolen die hij geteeld heeft en de naam Edith heeft gegeven. Een prachtig antwoord uit de praktijk op de vraag waarmee zij des-tijds begon.

Geert Jan van den Burgt en Harm Koomans zongen onder de naam "De Broers Van Lot-je"? als intermezzo twee woeste liederen. Zij prezen daarbij uitvoerig hun CD aan. Daarna kwam Dirk Endendijk, die vertelde hoe hij de verhouding tussen boerenprak-tijk en landbouwonderzoek ervaart als twee

rechterhanden en weinig verstand tegen-over veel verstand met twee linkerhanden. Ton nam hem vijftien jaar geleden mee naar prof. Bakels in Zuid- Duitsland. Dat was een professor met twee rechterhanden, zei hij waarderend. Naast de machtsgebonden-heid van de WAU-onderzoekers stelde hij de hardhoofdigheid van de boeren: die moeten vooruitgang bespeuren voor ze ergens aan mee gaan doen. Oprechte samenwerking tussen de onderzoekers en de boeren is de enige uitweg uit de beide min-opties vult Koen van der Drift, LBI-directeur, ad rem aan.

Ton zelf vertelde enthousiast van zijn eerste ervaringen in Kassel, waar hij kortgeleden begon met college geven: meteen een volle week! Na een dia van de vele bio-borden die al bij de proefboerderij stonden, grapte Ton, dat hij hoopte dat over zes jaar een Deme-ter-bord aan die verzameling zou zijn toe-gevoegd.

Terugkijkend naar zijn LBI-jaren memoreer-de hij dat de weg van praktische ervaring naar ervaringswetenschap wat hem betreft de weg van de toekomst is. Deeloplossingen creëren steeds weer nieuwe problemen. De kunst is te zien in welk bedrijfssysteem een bepaalde oplossing past. Dat te leren zien vereist de ontwikkeling van een holistische

blik. En dat ga ik mijn studenten leren, zei hij. Wat hem betreft valt die open waar-nemende leerhouding samen met een kern van de Antroposofie, die hem al sinds lang inspireert in zijn onderzoek. Dat was in zijn proefschrift ook duidelijk gedocumenteerd. Ga uit van het positieve dat je op de be-drijven aantreft, focus op wat de boer doet, stimuleer je patroonherkenning, het denken in levende systemen en je intuïtie. Daar gaat hij voor.

Hij sloot af met een pleidooi voor een Master of Action (een doe-meester) Diploma naast de bestaande Master of Science (weet-meester) opleidingen.

Zijn opvolger op het LBI, Jan Paul, vertelde tenslotte hoe zijn collega's en hij verder wil-len werken aan het thema 'kalveren bij de koe'. En hoe dat thema een paraplu is om op de bedrijven naar het hele veehouderij-systeem te kijken: voeding, gedrag, gezond-heid, melkqualiteit et cetera. Samen met de kalveropfok allemaal aspecten van het systeem als geheel. Als klap op de vuurpijl kreeg Ton ter plaatse een kalf aangeboden, een Fries Hollanse uit de stal van Frits Lo-zeman. Hij nam dat dankbaar in ontvangst maar was toch zichtbaar opgelucht toen toegelicht werd dat het kalf exportpapieren had en met toestemming ingebracht mocht worden in de nieuwe kudde van de proef-boerderij Frankenhausen van de Universiteit van Kassel.

Urs Niggli sloot af met een overzicht van de internationale discussie over biologische landbouw en het daarbij passende soort van onderzoek. Ook hij pleitte voor een ruime plaats voor de empirie, de onbevangen waarneming, tegenover de trend de hele landbouwpraktijk vanuit de chemie en de



Foto: Annelijn Steenbruggen/Beeldbank Biologica

Ekocongres 2005

genen te willen verklaren en sturen. Natuurlijkheid, intrinsieke waarden, bedrijfsidentiteit: dat zijn wat hem betreft thema's voor de toekomst. Daarbij refereerde hij aan een oproep die ik in 1990 op een internationaal congres deed: ga als bd-beweging het gesprek met de samenleving aan, voor zover die geïnteresseerd is. Ontwikkel samen nieuwe onderzoeksbenaderingen en praktijkoplossingen, maar zorg wel dat je in jezelf de essentie van de bd-benadering verder blijft ontwikkelen. Dat was wat mij betreft een fraaie uitsmijter, die door de zaal welwillend werd opgepikt.

Na afloop van het minisymposium werd nog lang en levendig nagepraat door de vele oude bekenden die kennelijk verheugd waren om elkaar hier weer te treffen. En verder werd er in een mengeling van trots en weemoed afscheid genomen van Ton. ■

Wijffels: "elke aankoop is een ethische daad!"

Jan Diek van Mansvelt

Het was een fraaie lentedag, de 31ste maart op kasteel Rhederoord in De Steeg. Arie van den Brand, voorzitter van Biologica, opende het congres voor de ruim driehonderd aanwezigen met een indrukwekkende opsomming van goede ontwikkelingen in het afgelopen jaar. Ik noem er slechts enkele. Eko-monitor en de Biologica-website geven het volledige overzicht.

De overheid steunt de bio-boeren
De overheid heeft nu heus erkend dat de

bio-boeren de samenleving groene diensten leveren (schoon milieu, fraai landschap). De effectieve hectarepremie die daar aan gekoppeld gaat worden is voorlopig nog een punt van discussie: de minister wil die zo laag mogelijk en de boeren willen hem zo hoog mogelijk.

30% meer Eko-consumptie in 2007?

Twaalf grote maatschappelijke organisaties hebben een deelconvenant ondertekend waarin zij zich verplichten hun leden in hun nieuwsbladen, op hun websites en in gerichte acties regelmatig op de meerwaarde van biologische landbouw te wijzen. Deze overeenkomst is een vervolg op het Rappèl 'Groen licht voor de biologische landbouw' van september 2000. Dat was toen door 27 maatschappelijke organisaties aangeboden aan de voorzitters van de Vaste Kamercommissies voor LNV en VROM. Die 27 organisaties gaven toen te kennen dat 5% van het landbouwareaal in 2005 biologisch moest zijn en 10% in 2010. Er zouden fiscale instrumenten ontwikkeld worden die biologische producten voor de consument uiterlijk in 2005 (relatief) goedkoper zouden maken.

Terugkijkend vanuit 2000 moest Van den Brand vaststellen dat daar met 1.8% in 2005 niet veel van gelukt is. Hij ging daar verder niet op in. Voorzover ik het kan zien hebben 'ze' er met z'n zevenentwintigen dan ook nauwelijks serieus iets aan gedaan: noch in hun eigen ledenkringen noch naar de politiek toe (enkele goede organisaties niet te na gesproken).

Protestante kerken door de bocht

Nu zegden twaalf organisaties dus hele concrete acties toe. Als nieuwkomer was

daar de Protestantse Kerk Nederland bij. Die zegt toe om de sterke punten van het biologische rentmeesterschap onder de aandacht van haar gemeenteleden te brengen. Dat is daar een heel gevoelig punt. Veel christelijke boeren zijn immers gevangen geraakt in de intensief chemische vee- en land- en tuinbouw. En de christelijke consumenten wisten tot voor kort nooit van niks. Hun medeverantwoordelijkheid werd in het algemeen niet onder ogen gezien (zie kader). Als ook de DP-lezers er nu voor zorgen dat in hun kennissenkring de Demeter-consumptie ook met dertig procent stijgt kan BD meeliften met de Eko-boom.

Protestanten aan de Bio-boterham

Zo kopte Trouw in haar krant van zaterdag 2 april. Overeenkomstig de tekst op de PKN-website bericht ze dat de Protestantse Kerk in Nederland gaat meewerken aan een informatiecampagne om de Nederlandse consument te bewegen meer biologische producten te kopen. Daartoe ondertekende scriba dr. Bas Plaisier op 31 maart – samen met tien andere maatschappelijke organisaties – een zogenaamd 'biologisch convenant'. Volgens Plaisier is de betrokkenheid van kerken bij dit onderwerp een goede zaak: "De aarde, met alles wat daarop leeft, hebben we uit Gods hand ontvangen. Als goede rentmeesters mogen we daar gebruik van maken. Duurzame productiemethoden leveren daaraan een zinvolle bijdrage."

Eko-omzet stijgt in 2004 met zes procent
 Bert Ruitenbeek, directeur van Biologica, kwam met verdere cijfers over het afgelopen jaar (Eko-monitor, jaarrapport 2004). Hij vertelde daaruit dat de algemene Eko-omzet (inclusief Demeter) met 6.1% was gestegen terwijl in ons land de consumentenuitgaven met 1.3% daalden. Aardappelen, groenten en fruit bleven daarbij het grootste marktaandeel houden: bijna vier procent van de Nederlandse AGF-markt. De verkoop van Eko-eieren (14%) en het vlees (13%) stegen het sterkst, terwijl de AGF-groei maar 0.2% bedroeg. Wat de afzet betreft bleek dat die in de supermarkten samen maar ca 10% meer Eko-producten (inclusief Demeter) verkopen dan de natuurvoedingswinkels. De groei in de laatste was groter (6.9%) dan die van de eerste (6.3%). Leuk om te vermelden is dat er van de ca 5000 verkooppunten op boerderijen in ons land ca 300 Eko / BD zijn (dus meer dan 5%) en dat 100 daarvan abonnementen hebben voor 50 tot 500 groenteabonnees.
 Schrijnend bij dat alles is dat Nederland met 2,2% op de 16e plaats staat van de 25 Europese landen. Oostenrijk (13%) gevolgd door Finland, Italië, Zweden en Griekenland (ca 7%) steken ver boven ons uit. (Getallen van 2003.)

Biologisch toch echt gezonder
 Machteld Huber van het Louis Bolk Instituut hield een overtuigend verhaal over het onderzoek dat zij met collega-instituten in Duitsland en Zwitserland deed naar het gehalte aan gezondheidsbevorderende stoffen in de koemelk en in de moedermelk van vrouwen die Eko- dan wel Demeter-producten aten en dronken. Zij vond dat



Foto: Annelijn Steenbruggen/Beeldbank Biologica

er meer onverzadigde vetzuren (CLA's), en omega-3- en omega-6-vetzuren in de Eko- en Demeter-melk voorkwamen: allemaal stoffen die het immuunsysteem versterken en astma, allergieën, hart- en vaatziekten helpen voorkomen. Bij vrouwen die veel Demeter-producten aten was de moedermelk het rijkst aan deze positieve voedingsbestanddelen. Voor dit bericht over het eigen onderzoek had Huber een overzicht gegeven van veel eerdere onderzoeksresultaten die ook al in de richting wezen dat Eko en BD beter zijn. In het tijdschrift *Distrifood* van 26 maart 2005 werd prof. Schaafsma geciteerd die ondanks alle andersluidende onderzoeksbevindingen nog hardnekkig volhoudt dat biologische producten alleen maar gezonder lijken te zijn, zonder dat dit echt waar is. Hij redeneert als volgt: omdat de bio- en bd-producten gegeten worden door mensen die er een gezonde leefstijl

op na houden lijkt het alsof de voeding gezonder is. "Van het voedsel zelf", aldus de Wageningse prof, "kan het niet perse niet komen." Een mooi voorbeeld van botsende wereldbeelden.

Toekomst voor de Eko in de BD

Hoofdspreker op het congres, Herman Wijffels, vertelde hoe hij de Eko-beweging als antithese ziet ten opzichte van de gangbare landbouw. Die acceptatie ziet hij bij de consumenten, politiek, wetenschap en industrie. Vervolgens liet hij zien hoe tussen de gangbare these en de antithese van de Eko allerlei syntheses zijn ontstaan, zoals de geïntegreerde, de milieuvriendelijke, de streekgebonden, de landschapstypische en de multifunctionele landbouw. Hij ziet dat allemaal als termen om de 'oude' landbouw te verbreden en aan de huidige eisen van de samenleving te laten voldoen. Die samenleving gaat daarbij allengs over van het 18e eeuws mechanistische verlichtingsdenken naar een 21e eeuws denken in termen van levende gehelen. Van een smalsporig doelmatigheidsdenken naar een breedsporige denkwijze of, anders gezegd, van een reductionistisch deeltjesdenken naar een holistisch denken in graden van heelheid. Daarin kiest de boer voor de verbetering van de levende bouwvoor, voor gezonde gewassen en blijve landbouwhuisdieren. Daarin realiseert de consument zich dat elke aankoop een morele daad inhoudt, een ethische act is. Daarin zoekt de veredelaar naar verdelingswijzen waarbij de plant als respectabel levend organisme beschouwd wordt. Zodoende wordt het achterhaalde deeltjesdenken overstegen dat zich in de genetische manipulatie (gentech) uitleeft. "Ontwikkel een Eko-eigen gentech", sprak

hij uitdagend tot de aanwezigen! Wat sprak er uit zijn hele verhaal een oproep die mij deed denken aan wat Ria Beckers kort voor haar vertrek bij Biologica ook al zei: kom op met jullie bd-ideeën. Als Eko algemeen geaccepteerd is, moet je de volgende stap kunnen zetten. Naast het eko-systeemen denken moet er nu een denken komen waarin ziel en geest hun plek krijgen, als bewoners van de levende systemen. We moeten zicht krijgen op de rol van de aandacht die we aan de bodems, gewassen, kuddes en noem maar op geven. Door ons bewust te zijn van ons bewustzijn kunnen we onze eigen rijkdom aan bd-dimensies beseffen. En alleen dan kunnen we die rijkdom delen met anderen in onze samenleving. In het voorjaarsnummer 2004

van Smaakmakend zei Wijffels dat met andere woorden ook al. Wie herkent hoe de Eko een eerste stap naar vernieuwing van de landbouw succesvol heeft gezet, ziet dat het nu aan de BD is om de volgende stap te zetten. En ook al zei Wijffels het niet met die woorden: zijn verhaal kwam er wel op neer.

Toplunch van topkok

Er volgde een heerlijke lunch met veel Demeter-producten: want die zijn echt het lekkerst, verzekerde topkok Eric van Veluwen, die het kasteel Rhederoord zo succesvol exploiteert. En al stond dat er dan niet op alle tafels spetterend bijgeschreven: het deed niet alleen mijn maag maar ook mijn hart goed. ■

(advertentie)





Haagse politici gaan biologisch eten

Nog deze zomer zullen de lunches van alle politieke partijen in het regeringsgebouw in Den Haag biologisch zijn. "Het is tijd dat wij als overheid een voorbeeld stellen", meldt minister Veerman in een interne mail die naar alle leden en medewerkers van het parlement is gestuurd. Volgens Veerman is er na overleg in de ministerraad opdracht gegeven aan de cateraar zo veel mogelijk producten te vervangen. De minister hoopt hiermee de biologische sector een stimulans te geven. Deze stap past in de overheids campagne Nederland gaat Biologisch, aldus de minister. Het is een logische aanvulling op de actie die is ondernomen in het voorjaar van 2003 toen in het regeringsgebouw voortaan voor koffie en thee met het Fair-Trade-keurmerk werd gekozen.

Volgens een medewerker in het regeringsgebouw zijn de reacties op de mail van Veerman van zeer enthousiast tot sterk afwijzend. Enkele partijleden van de VVD zeggen het een onsmakelijk idee te vinden. "Dan kan ik ook wel weer mijn geitenwollensokken aantrekken", aldus een VVD-fractiemedewerker."

Enkele CDA-leden melden dat ze graag zelf hun leefstijl bepalen. GroenLinks- en SP-leden reageren unaniem positief. Onder PvdA-leden zijn de meningen verdeeld. De proef geldt voorlopig voor een jaar. (red.) ■

Biosuperstore EkoPlaza geopend



Met 1500 m² vloeroppervlak opende op 21 april jl. in Alkmaar het EkoPlaza, de grootste supermarkt voor biologische producten in Nederland. Het gaat om een initiatief van ondernemer Jos Kamphuys. Op de openingsdag trok de supermarkt meer dan 1.000 klanten. Qua grootte doet EkoPlaza niet onder voor een reguliere supermarkt. Het assortiment bestaat uit circa 9.000 artikelen. Niet alle producten zijn biologisch of biologisch-dynamisch. Er worden ook reformproducten verkocht.

Control Union Certifications kiest voor Europees keurmerk

Control Union Certifications (voorheen bekend als Skal International) zal met ingang van 1 juli 2005 het Europees keurmerk gaan gebruiken in plaats van het huidige EKO-keurmerk. Hiervoor is gekozen omdat internationaal opererende bedrijven zich met één logo beter kunnen profileren in de

markt. Vandaag de dag heeft navenant iedere Europese lidstaat haar eigen logo. Dit in tegenstelling tot Amerika waar alle staten hetzelfde zogenaamde USDA-logo gebruiken. Om praktische redenen (marketing, kosten, plaats op het etiket) hebben bedrijven die hun biologische producten in meerdere landen binnen de Europese Unie willen afzetten, behoefte aan een herkenbaar logo dat in alle Europese landen bekend is. Het EKO-keurmerk, in tegenstelling tot dit nieuwe Europees keurmerk, heeft die bekendheid niet. Voor bedrijven die het EKO-keurmerk

vooralnog willen blijven gebruiken wordt overigens een voorziening getroffen. Control Union Certifications gaat wel verder met het EKO-keurmerk voor textiel, aangezien er voor textielproducten slechts enkele keurmerken voorradig zijn. Het keurmerk zal wel in een modernere jasje worden gestoken. ■



Kamphuys is niet bang dat zijn initiatief ten onder gaat aan de prijzenslag in de supermarkten: "Concurrentie moet vooral plaatsvinden op kwaliteit. Alkmaar is een uitstekende plaats om dit concept te testen. Deze stad is niet te groot en niet te klein en West-Friesland zijn van nature erg nuchter. Als het in deze regio een succes wordt, lukt het overal", aldus de ondernemer. ■

Bio-kaasje van Aurora

Ton Baars

Aurora brengt bio-kaasje met verhoogd gehalte meervoudig onverzadigde vetzuren (MVOV) op de markt. Op 21 mei werd een nieuw kaasje 'Viva Natura' gepresenteerd door Aurora (producent van onder meer Loverendale Fabriekskaas). Samen met De Dageraad veehouders heeft de fabriek het voor elkaar gekregen om een invulling te geven aan de gezondheidsclaim van biologische kaas. Kaas heeft vanwege haar hoge vetgehalte (50+) een negatieve klank. Echter vet en vet is niet hetzelfde en via melk en kaas kunnen wij essentiële MVOV opnemen die aangeduid

zijn als geconjugeerd linolzuur, alfa-linoleenzuur en andere belangrijke omega-3 vetzuren. Uit verschillende onderzoeken komt de laatste jaren naar voren, dat deze groep vetzuren van belang is voor de opbouw van de immunititeit, onze weerstand tegen ziekten, de opbouw van het zenuwstelsel van het jonge kind, maar ook zijn bepaalde groepen gevonden die het vet in ons lichaam afbreken. Vet bestrijden door goede vetzuren te eten dus. Veehouders, krachtvoerleveranciers en Louis Bolk Instituut hebben samengewerkt om in korte tijd de bedrijfsvoering van de boeren aan te passen, zodat de hoge gehalten in de kaas ook gegarandeerd kunnen worden. De verandering in de bedrijfsvoering is goed mogelijk en betekent een meer natuurlijker gedrag voor de koe: veel grazen en een lange weideperiode in voor- en najaar, veel ruwvoer uit vlinderbloemigen, oud soortenrijk grasland en voldoende structuur uit hooi. De krachtvoergift moet laag blijven. Wil men toch via het krachtvoer de MVOV gehalten verhogen, dan is het van belang dat het krachtvoer voldoende oliehoudend zaad bevat, met name lijnzaad en ook raapzaadolie lijken geschikt. De wijze van voeren sluit naadloos op de manier waarop wij graag in de bd-landbouw een koe willen voeren. Het is dan ook niet

verwonderlijk, dat de voorlopers in dit Aurora project vooral de bd-leveranciers zijn. Voor hen was het gemakkelijkste om de laatste aanpassingen aan hun bedrijfsvoering door te voeren. In aansluiting op de resultaten van het EKO-congres in maart 2005, waarin werd aangetoond dat er een verschil is tussen gangbare en biologische melk, heeft Aurora nu de primeur om het verschil in vetzuren in de melk om te zetten in een nieuw te vermarkten product. De keuze voor de MVOV lijkt een goede mogelijkheid om straks ook andere meerwaarden van bio te kunnen communiceren. Op het EKO-congres werd duidelijk, dat

melk van biologische bedrijven niet alleen hoger was qua MVOV, maar dat ook de biofotonenstraling, de voedingskristallisaties en de robuustheid van de koeien beter was. Een mooi resultaat, dat tezamen de claim dat biologische producten gezonder kunnen zijn dan gangbare producten, ook waar maakt. Voorwaarde is evenwel, dat de biologische boeren, zoals in het project van Aurora, bereid zijn om hun bedrijfsvoering aan te passen. De consument moet nu alleen bereid zijn om ook deze meerwaarde met een meerprijs te belonen. Gezonde voeding heeft een prijs tenslotte. ■



Het nieuwe kaasje met van nature veel meervoudig onverzadigde vetzuren.

'Schepping en evolutie van aarde en mens'

Met medewerking van de sectie Natuurwetenschap van de Antroposofische Vereniging in Nederland worden een drietal evenementen georganiseerd, verzorgd door Dankmar Bosse, geoloog en auteur van het boek 'Die gemeinsame Evolution von Erde und Mensch - Entwurf einer Geologie und Paläontologie der lebendigen Erde' (Verlag Freies Gesitesleben 2002). Dankmar Bosse heeft Goethe's zienswijze, de geesteswetenschappelijke mededelingen van Rudolf Steiner, de geologische wetenschap én langdurige eigen waarnemingen gecombineerd tot een boeiende proeve van een geologie en paleontologie van een levend aardeorganisme.

In voorbereiding zijn:

1. Avondvoordracht te Zeist op vrijdag 30 september 2005 'Schepping en evolutie van aarde en mens'
Prijs € 10,-
2. Tweedaags seminar met een excursie te Zeist op zaterdag 1 oktober 2005 (drie dagdelen) en zondagochtend 2 oktober: 'Schepping en evolutie van aarde en mens'
Prijs incl. koffie, thee et cetera: € 160,-

Lunch en avondmaaltijd op zaterdag mogelijk. Overnachting te regelen door deelnemers zelf. Max. aantal deelnemers ca. 40.

3. Vierdaags excursie- en seminarprogramma in Zuid-Limburg van woensdagavond 5 okt. t/m zondagochtend 9 oktober: '*Polariteit van leisteen en kalksteen als getuigen van de ontwikkeling van planten en dieren; landschapsontwikkeling*'
Prijs excl. logies en maaltijden: € 260,-. Optie op vier dagen hotel, halfpension à € 200,- p.p. (2 pers.kamers). Max. aantal deelnemers 25.

Initiatiefgroep: Louise Kelder, Ernst Ellis, Suzanne Aberegg, Thecla Heiting, Jaap Boorsma. ■

*Aanmelding of nadere informatie:
Thecla Heiting, telefoon: 030 6925941 of
Jaap Boorsma, telefoon: 040 2833830,
e-mail: tboorsma@prettel.nl*

4 x DP in 2005

In overleg met het bestuur is besloten om dit jaar elk kwartaal een dikke Dynamisch Perspectief te laten verschijnen. Begin februari ontving u de Motief special in plaats van Dynamisch Perspectief. De overige nummers van DP verschijnen omstreeks het begin van de zomer (dit nummer), de herfst en de winter. ■

(vervolg van pagina 11, Inter-visie:)

Maar met de verplichtstelling van het gebruik begon ik weerzin hiertegen te krijgen. Hoe kan dat? Ik ging me afvragen wat betekenen die preparaten dan voor mijn bedrijf. En wat betekenen ze voor mij persoonlijk, hoe doe ik het nu en waarom doet een ander het anders? Is het de bd-vereniging die mij nu de wet gaat voorschrijven? Een bureaucratie en de hegemonie van Demeter Internationaal? Hier zijn weer gesprekken uit voortgekomen over de vraag op welke wijze het geestelijk gedeelte van het bedrijf kan worden verzorgd. Uiteindelijk kwam ik bij mijn onderliggende motieven uit. Met het bekijken van dit gevoel van weerstand kon ik de weg weer vrijmaken om met preparaten verder te gaan. Een ander voorbeeld zou de weerstand kunnen zijn tegen alle controles en controleurs die op je erf komen. Of de weerstand tegen allerlei nieuwbouw op je bedrijf. Maar ook de vraag hoe je op het erf al het wezen van je bedrijf zichtbaar kunt maken. Met deze interviewmethode kunnen zowel jijzelf als ondernemer als het bedrijf vooruitgang boeken; het is een wisselwerking tussen beide." ■

24 juni, 20.00 uur
Elementenwezens en de toekomst Verkenningen in het grensgebied tussen natuur en christendom
Cursus met Bastiaan Baan, geestelijke in de Christengemeenschap.
Plaats: De Christengemeenschap, Van Tetslaan 4 te Zeist.
Kosten: Richtbedrag € 5,-.
Info: tel: 030 - 6957989.

25 en 26 juni
Open dagen bij de biologische boer en tuinder
Info: www.biologica.nl, zomer-nummer Smaakmakend, Biologica, tel.030 - 2339970

10 t/m 16 juli
Biodynamic: looking behind the visible
Emerson College (Summer Courses)
Forest Row, East Sussex, RH 18 5JX, UK
Tel. +44(0)1342 822238;
mail@emerson.org.uk

15 t/m 19 augustus
Zomerweek Natuurwezens
Oefenen om de natuurwezens te leren zien en het krijgen van handvaten om helder en methodisch je vaardigheden in deze te vergroten.
Kosten: € 685,-
Info: Kraaybeekerhof, tel. 0343 - 512925

22 t/m 26 augustus
Zomerweek Flowforms en Waterkwaliteit
Het maken van vormen in klei welke de waterkwaliteit tot z'n recht laten komen.
Kosten: € 685,-
Info: zie 15 t/m 19 augustus

Vanaf 21 september
Scholingscursus BD-landbouw
Tweejarige opleiding in tien

blokken per jaar van drie dagen op woensdag t/m vrijdag
Om zelfstandig werkzaam te zijn in de landbouw. Visie op ontwikkelingen.
Kosten: € 1250,- per jaar (excl. verzorging)
Info: zie 15 t/m 19 augustus

Vanaf 23 september
Natuurvoedingsconsulent
Driejarige opleiding in tien

maandelijkse blokken per jaar van vrijdagmiddag tot zaterdagmiddag.
Kosten: € 1900,- per jaar
Info: zie 15 t/m 19 augustus

Vanaf 27 september, 30 dinsdagen
Tuintherapeut
Algemene menskunde en hoe je anderen kan inspireren; ziektebeelden, verslavingsvraagstukken en de grondhouding van de therapeut; Landbouw, waarom zijn agrarische handelingen heilzaam; Werkbezoeken, gast-docenten, casusbesprekingen en tentamens.
Kosten: € 2600,-
Info: zie 15 t/m 19 augustus

Vanaf 28 september, 26 woensdagen
Kruiden(genees)kundige
Diepgaand inzicht van de kruidenplant vormt de basis voor het begrijpen van hun werking bij de mens.
Kosten: € 2350,- per jaar
Info: zie 15 t/m 19 augustus

30 september, 's avonds >>
Schepping en evolutie van mens en aarde
Voordracht door Dankmar Bosse
Info en aanmelden: Th. Heiting, tel. 030-6925941 of J. Boor-sma, tel. 040-2833830, e-mail tboorisma@prettel.nl

1 en 2 oktober >>
Tweedaags seminar Schepping en evolutie van mens en aarde
Info: zie 30 september

5 t/m 9 oktober >>
Vierdaags seminar in Zuid-Limburg
Info: zie 30 september

Vanaf 3 november, 6 donderdagen (14 – 21 uur)
Demeter-cursus
Voor boeren, tuinders en veehouders die gedegen willen onderzoeken of bd-gezichts-punten op hun bedrijf en in hun ontwikkeling een werkbare uitdaging vormen.
Kosten: € 595,-
Info: zie 15 t/m 19 augustus

Vanaf 9 november, 10 woensdagavonden, 1x in de 2 weken
De Landbouwcursus
Achtergronden van de bd-landbouw en voeding.
Kosten: € 415,-
Info: zie 15 t/m 19 augustus

25 en 26 november + 3 avonden
Sterrencursus
Leer de sterren en planetenbewegingen kennen.
Kosten: € 395,-
Info: zie 15 t/m 19 augustus

>> = zie elders in dit nummer.

KOM KIJKEN EN PROEVEN

OPEN DAGEN
BIJ BIOLOGISCHE BOER EN TUINDER
25 EN 26 JUNI
VAN 10 TOT 16 UUR

biologica MilieuDefensie Triodos Bank

Voor adressen en routebeschrijvingen: www.biologica.nl
Kijk voor fietstochten www.milieudefensie.nl/fietstochten

Stichting Bronlaak-Heimdal biedt zorg- en dienstverlening vanuit de antroposofie aan mensen met een verstandelijke handicap. De volwassenenzorg in St. Anthonis (NB) omvat logeeropvang, 24-uurszorg, wonen in Bronlaak of aangrenzende dorpen en werken of stage lopen in één van de 15 werkgebieden. De kind- en jeugdzorg in Eindhoven omvat het kinderdagcentrum Heimdal, voorzieningen voor kort verblijf/logeren, ambulante dienstverlening en een leerwerkplaats voor jong-volwassenen. Op Bronlaak werken zo'n 190 zorgvragers in diverse gradaties van zelfstandigheid. Hun werkgebied is zo ontworpen dat ieder zijn eigen ontwikkelingsweg kan gaan, samen met enthousiaste vakgenoten. Er zijn 3 groepen werkgebieden: Dienstverlening, Landbouw en Kunstnijverheid. Tot de tweede groep behoort de Kwekerij. Om het werk hier te begeleiden zoeken wij een enthousiaste en ondernemende

KWEKER 1^E WERKLEIDER (70%)

Samen met een parttime collega biedt u zorg, zinvol werk en continuïteit aan 8 zorgvragers. Voor elk van hen houdt u een werkplan bij met persoonlijke mogelijkheden en doelen. Op de Kwekerij, die samen met Bosbouw en Siertuinen deel uitmaakt van het werkgebied Sylvester, staat het verzorgen van de landelijke omgeving voorop. Daarnaast worden in beperkte mate goed verkoopbare siergewassen geteeld. U bent verantwoordelijk voor de aansturing, de kwaliteit, het werkklimaat, de bedrijfsmatige en vaktechnische organisatie binnen een vast financieel kader. Bij afwezigheid van de eindverantwoordelijke treedt u zelfstandig handelend op en stemt u af met het 7-koppige team. Vanuit uw eigen interesse levert u bovendien een bijdrage aan nieuwe ontwikkelingen binnen het werkgebied. Voor deze functie heeft u een diploma Middelbare Tuinbouw School en SPW gehandicaptenzorg nodig of de bereidheid deze te behalen. Goede contactuele vaardigheden, gevoel voor de doelgroep en affiniteit met vaste planten, snijbloemen en heesters zijn een must. Ervaring met sociaaltherapie en de biologisch-dynamische groensector is een pre.

Arbeidsvoorwaarden

Uw aanstelling voor een jaar wordt bij goed functioneren voortgezet voor onbepaalde tijd. De arbeidsvoorwaarden zijn conform de CAO-Gehandicaptenzorg. Afhankelijk van uw ervaring varieert uw salaris tot maximaal € 2122,- bij 36 uur (FWG 35). Daarnaast kunt u rekenen op 8% vakantiegeld, 4,45% eindejaarsuitkering, een goede regeling voor ziektekosten, pensioen, spaarloon, kinderopvang op locatie Bronlaak en opleidingsfaciliteiten.

Interesse?

Stuur dan uw schriftelijke sollicitatie met CV voor 29 juni 2005 naar Bronlaak-Heimdal, t.a.v. Wim Hamersma, personeelsfunctionaris, Gemertseweg 36, 5841 CE Oploo. U kunt ook mailen: w.hamersma@bronlaak.nl. Meer informatie over de functie kunt u inwinnen bij Henric van Dijk, eindverantwoordelijk werkleider, telefoon 0485 - 388 644 of Hester Buijs, coördinator agrarische werkgebieden, telefoon 0485 - 388 662. Of kijk op www.bronlaak.nl

DIE DE GROEI ERIN HOUDT



Stichting Bronlaak-Heimdal



Diederichslaan 25
Postbus 236
3970 AE Driebergen
telefoon 0343 531740
fax 0343 516943
e-mail: info@demeter-bd.nl
website: www.demeter-bd.nl
Postgiro voor leden 147485
Rekeningnummer België:
000-1638509-82

Sinds haar oprichting in 1937 werkt de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging) aan verbreding van de bekendheid van de biologisch-dynamische landbouw en aan de verdieping van de inzichten daarvan. De inkomsten van de vereniging bestaan uit de contributies van leden, donaties en uit licentiegelden voor het gebruik van het Demeter-merk. Daarnaast ontvangt ze jaarlijks uw warme giften. De statuten van de vereniging kunnen door leden opgevraagd worden bij het bureau van de BD-Vereniging.

Bestuur

Jan Saal (voorzitter), Maria van Boxtel, Inge Schwagermann, H.J. van der Tak, Jaap Visser.

Medewerkers bureau BD-Vereniging

Jos Pelgröm (directeur), Rienk ter Braake (coördinator Demeter-licentiezaken), Martine Wensink (secretariaat) en Annemiek Padt (boekhouding).

Lidmaatschap van de BD-Vereniging

- Lidmaatschap in 2005: € 25,-/jaar.
- Vanaf 2006: € 35,-/jaar
- Uitgebreid lidmaatschap € 50,-/jaar

(Als uitgebreid lid ontvangt u ook alle informatie zoals deze aan Demeter-licentiehouders wordt verzonden)

- Donateur (geen ledentijdschrift) min. bijdrage: € 20,-.
- Leden in het buitenland (m.u.v. België) in 2005: € 32,- (binnen Europa), € 34,- (buiten Europa).

Vanaf 2006: € 45,- (binnen Europa), € 50,- (buiten Europa). Lidmaatschappen lopen per kalenderjaar (januari t/m december). Een lidmaatschap wordt stilzwijgend verlengd, tenzij u vóór 1 december van het lopende jaar heeft opgezegd.

Leden en donateurs ontvangen jaarlijks (in januari) een acceptgirokaart voor de contributie/bijdrage voor het komende kalenderjaar. Betaling van de contributie kan ook geschieden door machtigen voor automatische incasso.

Schenken en legaten

De BD-Vereniging heeft een artikel 24 status bij de belastingdienst, hetgeen betekent dat bedragen tot € 8.602,- geheel vrij zijn van successierecht. Vanaf dit bedrag betaalt de BD-Vereniging een aangepast tarief van 8%. Omdat de BD-Vereniging door de belastingdienst wordt gezien als een 'algemeen nut beogende instelling' zijn schenkingen tot een bepaald bedrag vrijgesteld van schenkingsrecht (in 2005: € 4.303,-). Giften in de vorm van een tenminste vijf jaar durende lijfrente, notarieel

Preparaten

Alle prijzen zijn inclusief verzendkosten binnen Nederland en België. Voor licentiehouders, leden met een uitgebreid lidmaatschap en leden wonend in het buitenland gelden andere tarieven voor de preparaten. Meer informatie hierover kunt u opvragen via het secretariaat van de BD-Vereniging.

Nr.	Soort preparaat	Prijs per portie
500	Koemestpreparaat	€ 6,-
501	Kiezelpreparaat	€ 3,-
502 – 507	Compostpreparaten (set à 6 soorten)	€ 13,-
502 – 507	Compostpreparaten per soort	€ 2,50

U kunt preparaten bestellen door overmaking van het bedrag op Postgiro 313786 (voor België postrekening: 000-1638509-82) t.n.v. de BD-Vereniging onder vermelding van de gewenste preparaten en het verzendadres.

Uw bestelling wordt u dan zo snel mogelijk toegestuurd. (Houdt u rekening met ongeveer twee weken levertijd.)

De Preparatenwijzer geeft een beknopt overzicht van de preparaten (en grondstoffen) die gebruikt worden in de bd-landbouw. Deze folder, inclusief prijslijst, kunt u gratis aanvragen bij de BD-Vereniging

vastgelegd, zijn geheel aftrekbaar. Heeft u warme voornemens en u heeft informatie, belt u dan even met Jos Pelgröm (telefoon 0343 531740).

Publicaties

Voor uitgaven van de BD-Vereniging en deren verwijzen we u naar de website www.demeter-bd.nl of u kunt de 'Wegwijzer door biologisch-dynamisch Nederland' gratis aanvragen bij het bureau.

Rondzendbrieven Naturwissenschaftliche Sektion Goetheanum

(*'Klett-brieven'*)

Geïnteresseerden kunnen deze brieven (al dan niet vertaald in het Nederlands) toegezonden krijgen. Neem hiervoor contact op met het bureau van de BD-Vereniging. U kunt ze ook downloaden vanaf www.demeter-bd.nl.

demeter

100% biologisch-dynamisch.



Geluk.

Ik heb net weer een klavertjevier gevonden. Een gelukje, ook voor de koeien, want klaver eten ze het liefst. Daar halen ze heel veel eiwitten uit en het maakt de bodem ook vruchtbaar. Daarom ziet mijn vader het graag tussen alle andere planten en bloemen in onze biologische wei.

Tilly, dochter van de familie van de Beek uit Putten.

zuiver @zuivel

25 jaar - samen met de natuur
www.zuiverzuivel.nl



Yoghurts op fruit

Echte verwenproducten:

Yoghurt op Aloe Vera: Nieuw in Nederland!

De zachte Aloe Vera stukjes bevatten vele waardevolle bouwstoffen. Geniet van de vitaliserend frisheid en fruitige smaak!

Yoghurt op Rabarber: Nieuw in Nederland!

De combinatie van rabarber met yoghurt wordt door velen al sinds jaar en dag thuis gegeten. Smaakt verrassend, als zelfgemaakt!

Yoghurt op Aardbei-mango: Een verrassend lekker frisse combinatie, een echte biologische delicatessen!



Magere aardbeien-yoghurt

Heerlijke magere aardbeienyoghurt in literpak.

- * 100% biologische aardbeien
- * natuurlijk aardbeienaroma
- * 0% vet

